

**ЎЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЖОҚАРЫ ҲӘМ ОРТА АРНАЎЛЫ
БИЛИМЛЕНДИРИЎ МИНИСТРЛИГИ**

БАС ИЛИМИЙ-МЕТОДИКАЛЫҚ ОРАЙ

**ҚАРАҚАЛПАҚ МӘМЛЕКЕТЛИК УНИВЕРСИТЕТИ ЖАНЫНДАҒЫ ПЕДАГОГ
КАДРЛАРДЫ ҚАЙТА ТАЯРЛАЎ ҲӘМ ОЛАРДЫҢ ҚӘНИГЕЛИГИН
ЖЕТИЛИСТИРИЎ АЙМАҚЛЫҚ ОРАЙЫ**

«Социал-гуманитар пәнлерде системалық анализ»

модули бүйича

ОҚЫЎ-МЕТОДИКАЛЫҚ КОМПЛЕКС

Нөкис – 2018

Бул оқыу – методикалық комплекс Жоқары хәм орта арнаўлы, кәсип өнер тәлими бағдарлары бойынша оқыу методикалық бирлеспелер хызметин Муўапықластырыўшы кеңестин 201__ жыл _____дағы _____ - санлы протоколы менен мақуланған үлги бағдарламаға муўапық ислеп шығылған.

Дүзиўши: - Бердимуратова Алима Карлыбаевна
Философия илимлери докторы

Пикир бериўши: - Алимбетов Юсупбай
Философия илимлери кандидаты, доцент

Оқыў методикалық комплекс Қарақалпақ мәмлекетлик университети Кеңесиниң 201
жыл «__» _____дағы ____ - санлы қарары менен басып шығарыўға усынылған.

МАЗМУНЫ

ИСШИ ОҚЫҰ БАҒДАРЛАМАСЫ

Модульдің мазмұны. Лекция сабақтарының темалары

Семинар сабақтарының сораулары

Қадағалау сораулары

Оқыту құраллары

Әдебиеттер

Электрон тәлім ресурстары

Өз бетінше жұмыс және ассесмент тапсырмалары

Лекция тексттері

Пайдалануға алынатын интерактив тәлім методтары

Глоссарий

Тесттер

**ЎЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЖОҚАРЫ ҲӘМ ОРТА АРНАЎЛЫ
БИЛИМЛЕНДИРИЎ МИНИСТРЛИГИ**

БАС ИЛИМИЙ-МЕТОДИКАЛЫҚ ОРАЙ

**ҚАРАҚАЛПАҚ МӘМЛЕКЕТЛИК УНИВЕРСИТЕТИ ЖАНЫНДАҒЫ ПЕДАГОГ
КАДРЛАРДЫ ҚАЙТА ТАЯРЛАЎ ҲӘМ ОЛАРДЫҢ ҚӘНИГЕЛИГИН
ЖЕТИЛИСТИРИЎ АЙМАҚЛЫҚ ОРАЙЫ**

“ТАСТЫЙЫҚЛАЙМАН”

Аймақлық орай директори

_____ К.Убайдуллаев

“ _____ ” _____ 2018 йил

«Социал-гуманитар пәнлерде системалық анализ»

модули бойынша

ИСШИ ОҚЫЎ БАҒДАРЛАМАСЫ

(Философия бағдары бойынша жоқары билимлендириў мәкемелери педагог кадрларын
қайта таярлаў хәм қәнигелигин асырыў курсы ушын)

Нөкис - 2018

Бул исши оқыў бағдарламасы Жоқары хәм орта арнаўлы, кәсип өнер тәлими бағдарлары бойынша оқыў методикалық бирлеспелер хызметин Муўапықластырыўшы кеңестин 201__ жыл _____ дағы _____ - санлы протоколы менен мақулланған үлги бағдарламаға муўапық ислеп шығылған.

Дүзиўши: - Бердимуратова Алима Карлыбаевна
Философия илимлери докторы

Пикир бериўши: - Алимбетов Юсупбай
Философия илимлери кандидаты, доцент

Исши оқыў бағдарламасы Аймақлық орай Илимий-методикалық кеңестин 2017 жыл
«__» _____ дағы _____ - санлы қарары менен тастыйықланған.

Кирисиў

Бағдарлама Өзбекстан Республикасы Президентиниң 2015 жыл 12 июндағы “Жоқары билимлендириў мекемелериниң басшы хәм педагог кадрларын қайта таярлаў хәм қәнигелигин жетилистириў системасын және де жетилистириў илажлары ҳаққындағы” ПФ-4732-сан Пәрманындағы үстинликке ийе бағдарлар мазмунынан келип шыққан жағдайда дүзилген болып, ол ҳәзирги заман талаплары тийкарында қайта таярлаў хәм қәнигелигин асырыў процесслериниң мазмунын жетилистириў хәмде жоқары билимлендириў мекемелери педагог кадрларының кәсиплик компетентлигин турақлы асырып барыўды мақсет қылады.

Бағдарлама мазмуны арнаўлы пәнлер негизинде илимий хәм әмелий изертлеўлер, технологиялық раўажланыў хәм оқыў процессин шөлкемлестириўдиң ҳәзирги заман методлары бойынша соңғы жетискенликлер, көнликпе хәм қәнийгеликлерин қәлиплестириўди нәзерде тутады.

Бағдарлама шегарасында берилип атырған темалар билимлендириў тараўы бойынша педагог кадрларды қайта таярлаў хәм қәнигелигин асырыў мазмуны, сыпаты хәм олардың таярлығына қойылатуғын улыўма қәнигелик талаплары хәм оқыў режелери тийкарында қәлиплестирилген болып, бул арқалы жоқары билимлендириў мәкемелери педагог кадрларының тараўға тийисли ҳәзирги заман билимлендириў хәм инновация технологиялары, илимий хызметин турақлы жетилистирилиўи тәмийнленеди.

Қайта таярлаў хәм қәнигелигин асырыў бағдарының өзине тән өзгешеликлери хәмде актуал мәселелеринен келип шыққан жағдайда бағдарламада тыңлаўшылардың арнаўлы пәнлер шегарасындағы билим, көнликпе, қәнигелик хәм де компетенцияларына қойылатуғын талаплар жетилистирилип барыўы мүмкин.

Бул оқыў модулинде тыңлаўшының оқыў жүклемеси – 10 саат болып, соннан:

Жәми аудитория оқыў жүклемеси – 8 саат;

Соннан: Теориялық сабақлар – 4 саат;

Әмелий сабақлар – 4 саат;

Өзбетинше жумыс – 2 саат

II. Модуль атамасы: «Социал-гуманитар пәнлерде системалық анализ»

Модульдың мақсети: Тыңлаушыларға социал-гуманитар пәнлерде системалық анализдің теориялық тийкарлары бойынша қолға киргизилген жетискенликлер хәм олардан оқыу процессинде пайдаланыудың нәтийжели методларын таңлау хәм қоллау бойынша билим хәм көнликпелерди қәлиплестириу.

Системалық анализдің өзине тән ойлау, системалық анализ илимлер ара усыл сыпатында, системалық анализдің өзине тән белгилери хаққындағы билимлер системасының хәзирги халаты менен тыңлаушыларды таныстырыу, олардың педагогикалық искерлигинде философиялық пәнлерден сабақ бериу процессинде системалық анализден пайдаланыу технологиясын қәлиплестириу хәм рауажландырыу.

2.1.Күтилетуғын нәтийжелер: Тыңлаушылар усы модулды өзлестириу процесинде төмендеги билим хәм көнликпелерге ийе болады.

Билим	Көнликпелер
Социал-гуманитар пәнлерде системалық анализге тийисли билиулик, эпистемологиялық логикалық, методологиялық проблемалардың мазмуны бойынша жаңа билимлерге ийе болады	Социал-гуманитар пәнлерде системалық анализге тийисли билиулик, эпистемологиялық логикалық, методологиялық проблемалардың мазмунын түсинеди хәм оларға анализ бере алады алады.
Социал-гуманитар пәнлерде системалық анализ усылынан пайдаланыудың артықмашылықлары бойынша мәселелерди анализлеуге илимий тийкарланған билимди алады.	Социал-гуманитар пәнлерде системалық анализ усылынан пайдаланыудың артықмашылықлары бойынша мәселелерди анализлеуге илимий тийкарланған билимге ийе болады, олардан тийисли жуумақлар шығарыу мүмкиншилигин жаратады хәм өзлериниң искерлигинде қолланыу имканиятын пайда етеди.
• Социал-гуманитар пәнлерде системалық анализ методын өзлестириу бойынша билимлерин кеңейттиреді. Бул бағдарда оқытууды илим хәм	• Социал-гуманитар пәнлерде системалық анализ методын өзлестириу бойынша билимлерин теория хәм практиканың бирлиги тийкарында кеңейттириу

<p>өндирістің интеграциясына тийкарланған билимлер менен жаңартады хәм раўажландырады.</p>	<p>көнликпесин пайда етеди.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Бул бағдарда оқытыўды илим хәм өндирістің интеграциясына, илимий қатнасықлардың салыстырмалы анализине тийкарланған билим, уқыплылық хәм тәжрийбениң бирлигин қәлиплестириў хәм раўажландырыў технологиясын пайда етеди.
--	--

-

2.2 Модуль бойынша саатлардың бөлистирилиуі:

№	Темалар	тыңлаушының оқыу жүклемесі, саат					
		Хәммесі	Аудиториядағы оқыу жүклемесі				Өзбетінше жұмыс
			Жәми	Соннан:			
				Теориялық	Әмелий сабақтар	Тәжірибе алмасуы (көшпелі сабақтар)	
1.	Системалық анализ методологиясы, оның кәлиплесіу хәм раўажланыу басқышлары	4	4	2			2
2.	Системалық усыл: көз-қараслардың сыпатламасы	2	4	2			2
3.	Жәмийетлик-гуманитар пәнлерде системалық анализ усылынан пайдаланыу абзаллықлары	2			2		
4.	Системалық усыл: көз-қараслардың сыпатламасы	2			2		
	Жәми:	10	8	4	4		4

2.3. Теориялық хәм әмелий сабақтар темалары:

№	Модул бирликлері атамасы хәм қурамы	Сабақ түрі	Саатлар мұғдары
1	<p>Тема: Системалық анализ методологиясы, оның кәлиплесіу хәм раўажланыу басқышлары</p> <p>1) Системалық анализ өзине тән ойлау сыпатында</p> <p>2) Системалық анализ илимлер ара усыл сыпатында</p> <p>3) Системалық анализдің өзине тән белгилери</p> <p>4) Системалық анализдің тийкарғы моделлери хәм</p>	теориялық	2

	усыллары		
2	<p>Тема: Системалық усыл хаққында көз қарасларға улыўма сыпатлама</p> <p>1. Системалық анализде пәнлер ара байланыс хәм идеялардың өз-ара синтези. Системалық анализ хәм системалық усыл: олардың ара қатнас мәселеси</p> <p>2) Жәмийетлик мәдений концепциялар: олардың салыстырмалы анализи</p> <p>3. Илимий-техникалық раўажланыў. Системалық анализде сан хәм сапаның өз-ара байланысы мәселеси</p> <p>4. Социал-гуманитар пәнлерди оқытыўда системалық анализден пайдаланыў технологиясы</p>	теориялық	2
3	<p>Тема: Жәмийетлик-гуманитар пәнлерде системалық анализ усылынан пайдаланыў абзаллықлары</p> <p>1) Системалық анализ өзине тән ойлаў сыпатында</p> <p>2) Системалық анализ илимлер ара усыл сыпатында</p> <p>3) Системалық анализдиң өзине тән белгилери</p> <p>4) Системалық анализдиң тийкарғы моделлери хәм усыллары</p>	әмелий	2
4	<p>Тема: Системалық усыл хаққында көз қарасларға улыўма сыпатлама</p> <p>1. Системалық анализде пәнлер ара байланыс хәм идеялардың өз-ара синтези. Системалық анализ хәм системалық усыл: олардың ара қатнас мәселеси</p> <p>2) Жәмийетлик мәдений концепциялар: олардың салыстырмалы анализи</p> <p>3. Илимий-техникалық раўажланыў. Системалық анализде сан хәм сапаның өз-ара байланысы мәселеси</p> <p>4. Социал-гуманитар пәнлерди оқытыўда системалық анализден пайдаланыў технологиясы</p>	әмелий	2
	ЖӘМИ 10	4	4

2.4. Өзбетинше жұмыс хәм ассесмент ушын тапсырмалар

№	Модул бирликлери бойынша өзбетинше жумыс темалары	Саатлар муғдары
1	Жоқары оқыў орынларының бир пүтин система сыпатында SWOT анализи	1
2	Өзбекстан Республикасында _____ системалық анализи	1
	Жәми:	2

№	ОҚЫЎ-ТАПСЫРМА ТҮРЛЕРИ	МАКСИМАЛ БАЛЛ	БАҲАЛАЎ КРИТЕРИЯЛАРЫ		
			"айрықша"	"жақсы"	"орта"
		2,5	2,2-2,5	1,8-2,1	1,4-1,7
1.	Теманы талапқа сәйкес таңлаў, қойыў	0,5	0,4-0,5	0,34-0,44	0,28-0,3
2.	Тапсырманы берилген сораўлар тийкарында орынлаў	1	0,9-1	0,73-0,83	0,56-0,7
3.	Өзбетинше жумыс тапсырмаларын орынлаў	1	0,9-1	0,73-0,83	0,56-0,7

БАҲАЛАЎ КРИТЕРИЯЛАРЫ

III. МОДУЛЬ МАЗМУНИ

3.1. Теориялық сабақтар мазмуны:

1 Тема. Системалық анализ методологиясы. Системалық анализдің қәлиплесіуі хәм раўажланыуы басқышлары

Социал-гуманитар пәнлерде системалық анализ методынан пайдаланыуыдың абзаллықлары. Система, структура, элемент, пүтин, бөлек түсиниклериниң бир биринен айырмашылығы, олардың тийкарғы өлшемлери. Системаның түрлери. Системалық анализ пәнлер ара усыл сыпатында. Системалық анализ өзгеше ойлау сыпатында. Системалық анализдің тийкарғ белгилери Системалық анализди әмелге асырыуда қолланылатуғын усыллар. Системалық анализден пайдаланыуы технологиялары.

2 Тема. Системалық усыл хәкқында көз қарасларға улыўма сыпатлама

Системалық усыл хәкқында көз қарасларға улыўма сыпатлама Системалық анализде пәнлер ара байланыс хәм идеялардың өз-ара синтези. Системалық анализ хәм системалық усыл: олардың ара қатнас мәселеси

Жәмийетлик мәдений концепциялар: олардың салыстырмалы анализи. Формациялық усыл, цивилизациялық усыл х.б. Системалық анализде дыққатқа алыныуы шәрт болған факторлар: объектив факторлар, экономикалық-стясий факторлар, жағдайға байланыслы факторлар, геосиясий, демографиялық факторлар х.б. Илимий-техникалық раўажланыуы. Системалық анализде сан хәм сапаның өз-ара байланысы мәселеси. Социал-гуманитар пәнлерди оқытыуда системалық анализден пайдаланыуы технологиясы

3.2. Әмелий сабақтар мазмуны

1 - Тема: Жәмийетлик-гуманитар пәнлерде системалық анализ усылынан пайдаланыуы абзаллықлары

- 1) Системалық анализ өзине тән ойлау сыпатында
- 2) Системалық анализ илимлер ара усыл сыпатында
- 3) Системалық анализдің өзине тән белгилери
- 4) Системалық анализдің тийкарғы моделлери хәм усыллары

2-Тема: Системалық усыл хәкқында көз-қарасларға улыўма сыпатлама

1. Системалық анализде пәнлер ара байланыс хәм идеялардың өз-ара синтези. Системалық анализ хәм системалық усыл: олардың ара қатнас мәселеси

2) Жәмийетлик мәдений концепциялар: олардың салыстырмалы анализи

3. Илимий-техникалық раўажланыуы. Системалық анализде сан хәм сапаның өз-ара байланысы мәселеси

4. Социал-гуманитар пәнлерди оқытыуда системалық анализден пайдаланыуы технологиясы

IV. Қадағалау сораулары

1. Система дегеніміз не?
2. Структура хәм элемент түсиниклериниң ара қатнас мәселеси
3. Система хәм пүтин, элемент хәм бөлек түсиниклериниң парқын көрсетиң.
4. Системаны өлшемлер тийкарында классификациялаң.
5. Социал-гуманитар пәнлерди оқытыўда системалық анализ методының абзаллығы неде?
6. Жәмийет система сыпатында қандай өзгешеликлерге ийе?
7. Жәмийетти изертлеўдиң формациялық хәм цивилизациялық усылларын салыстырмалы түрде анализлең.
8. Системалық анализде сан хәм сапаның байланысына анализ бериң.
9. Системалық анализди иске асырыўда қандай усыллардан пайдаланыўға болады?
Мысаллар жәрдемінде түсиндириң.
10. Системалық анализ хәм системалы усылдың ара қатнасы мәселесине түсиндирме бериң.

V. ОҚЫТЫҰ ҚУРАЛЛАРЫ

1. Слайдлар
2. Компьютер
3. Интернет системасы
4. Видеопроектор
5. Кадоскоп
6. Флипчарт
7. Презентация
8. Доска
9. Пор
10. Комплекс
11. Маркерлер, магнитлер
12. А2, А3, А4 қағазлары.

VI. Эдебиатлар

Басшылыққа алынатугын эдебиатлар:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч. –Т.: “Маънавият”, 2008.–Б.176.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. –Т.: “Ўзбекистон”, 2011.–Б.440.
3. Каримов И.А. Она юртимиз бахти иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. –Т.: “Ўзбекистон”, 2015. –Б.302.
4. Мирзиёев Ш.М. “Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини мард ва олижаноб халқимиз билан бирга кураимиз” мавзусидаги Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимидаги киришиш тантанали маросимида бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқи. – Т.: “Ўзбекистон”, 2016. –Б.56.
5. Мирзиёев Ш.М. “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлиги гарови” мавзусидаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. –Б.48.
6. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – хар бир рахбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак. –Т.: “Ўзбекистон”. – 2017.– Б.102.
7. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга кураимиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. –Б.488.

I. Норматив-ҳуқуққый ҳужжетлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2014.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сон Фармони.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 5 июлдаги “Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини қўллаб-қувватлаш тўғрисида”ги 5106-сон Фармони.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июндаги “Олий таълим муасасаларининг рахбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 4732-сон Фармони.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 2 февралдаги “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг қондаларини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2752-сонли қарори.

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли қарори.

7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 26 сентябрдаги “Олий таълим муассасалари педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 278-сонли қарори.

8. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 20 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини оширишни ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 242-сонли қарори.

9. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 27 февралдаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш курслари тўғрисидаги низомга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги 103-сонли қарори.

Ш. Арнаўлы адабиятлар:

1. Азизходжаева Н.Н. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. Т.: Молия, 2003 – 192 б.

2. Ракитов А.И. Философские проблемы науки. М., Мысль. 1977, 270 с.

3. Шермухамедова Н.А. Гносеология – билиш фалсафаси. Т., Ношир, 2011.

4. Шермухамедова Н.А. Фан фалсафаси. Т.: Ношир, 2013.

5. Shermuxamedova N. Falsafa va fan metodologiası. Т.: Axborot texnologialari, 2008.

6. Юдин Э. Г. Методология науки. Системность. Деятельность. Серия: Философы России XX века. Изд. 2, стереотип. ЛЕНАНД. 2016. 448с.

7. DUET-Development of Uzbekistan English Teachers – 2-tom. CD va DVD материаллари, Тошкент. 2008.

8. Michael McCarthy English Vocabulary in use. Cambridge University Press, 1999, Presented by British Council.

VI. Электрон таълим ресурслари:

1. www.Lex.uz

2. www.Zionet.uz

3. www.edu.uz.

4. [www.Ma`naviyat.uz](http://www.Ma`naviyat.uz)

5. www.faylasuf.uz

6. www.Bilim.uz

7. www.Fikr.uz
8. www.Uza.uz
9. www.Senat.uz
10. www.Nauka.uz
11. www.Muloqot.uz
12. www.Xabardor.uz
13. www.Huquqburch.uz
14. [www/.arcto.uz.](http://www.arcto.uz)
15. [http:// www.bimm.uz](http://www.bimm.uz)
16. Philosoff.ru
17. grani.agni-age.net
18. <http://Philosophy.ru>

VII. Өз бетинше жұмыс хәм ассесмент тапсырмалары

«Жәмийетлик-гуманитар пәнлерде системалы анализ» модулинен тыңлўшылардың өз бетинше жұмысы

Хәр бир оқытыушы жоқары оқыу орнын бир пүтин система сыпатында көз алдына келтириуи тийис хәм оның ишки тәрептерин, әсиресе оның барлық компоненттеринин жумыс ислеуин түсиниуи керек. Ишки жағдай – бул оқыу процесси қатнасыушыларының хәм олардың функционал өз-ара байланыслары жағдайында оқыу орнының мақсеттерин иске асыратуғын компоненттер жыйнағын береді.

Стратегиялық жобаластыруу барысында орталықты анализлеудин усылларынан бири - **SWOT-анализи** деп аталады /қарақалапақ тилинде КХИК/.

Бул жерде «S» - оқыу орнының күшли тәрепи, «W» - оның хәлсиз тәрептери, «O» - бизиң оқыу орнымыз ушын сыртқы орталық жарататуғын қолайлы имканиятлар /мүмкиншиликлер/ хәм оның күтилип атырған өзгерислери, «T» - оқыу орны ушын усы орталық келтирип шығаратуғын қәуиптер, рисктер.

Усындай жағдайда анализдин мазмуны хәм көлеми ол иске асыратуғын ўазыйпаның көлемине қатты байланыслы болады. Көз алдымызға келтирейик, бул ўазыйпа – яғный жоқары оқыу орынларындағы системалы өзгерислердин мүмкиншиликлерин /имканиятларын/ бахалау – жетерли дәрежеде қыйын хәм абстрактликке ийе.

Тапсырма: Өз оқыу орныңыздың проблемалы /актуаллыққа ийе болған/ жағдайына дыққатты аўдарған халда, оның күшли хәм хәлсиз тәрептерин анықлаң хәм оларды төмендеги келтирилген таблица графаларына жазың. Кейин жоқары оқыу орнының сыртқы орталығының анализинин барлық усылларының унамлы тәрептеринен пайдаланған халда олардың арасынан жоқары оқыу орнының раўажланыуының унамсыз тәрептерин сапласытырууға байланыслы имканиятларын таңлаң. Сыртқы орталықтың барлық унамсыз тәрептери үстинен жумыс алып барың, оқыу орнының күшли тәрептеринин раўажланыуына тосқынлық қылыушы қәуиптерди анықлаң.

ЖООның ишки халатының анализи

Имканиятлар	Күшли тәрепи
Қәуиптер	Хәлсиз тәрепи
Сыртқы орталық	Оқыу орны /система/

Тапсырма: анализ мағлыұматларынан пайдаланған халда Сизиң қатнасыңызда реал иске асылыуы мүмкин болған сыртқы хәм ишки проблемалар дизимин анықлаң хәм оларды еки жоқарыдағы графаға жазың.

Кейин өзиңиз иске асыра алмайтуғын ишки хәм сыртқы проблемаларды көрсетиң хәм оларды еки төмендеги графаларға жазың.

	Сыртқы	Ишки

«Жәмийетлик-гуманитар пәнлерде системалы анализ» модулинен тыңлўшылардың

Ассесмент тапсырмасы

Өзбекстан Республикасы билимлендириў тараўынан бир системаны ямаса система түрине ийе болған проблеманы келтирип өтиң, оның Сиз тәрәпиңизден берилетуғын анализи системалы анализдиң барлық басқышларын өз ишине қамрап алсын.

Анализиңизди «Өзбекстан Республикасында _____ның системалы анализи» атлы темада, төмендеги сораўларға жуўап бериў арқалы баянлаң:

1. Сиз иске асырып атырған системалы анализдиң объекти не?
2. Сиз иске асырып атырған системалы анализдиң предмети не?
3. Сиз анализлеп атырған системаның субъектлери кимлер?
4. Сиз таңлаған системаның мақсети не?
5. Сиз таңлаған системада системалы проблема яки проблемалар нелерде көринеди?
Бул системалы проблема яки проблемаларды қалай өлшеўге /яғный қандай көрсеткишлер менен жеткерип бериўге/ болады?
6. Бул системалы проблеманың себеплери нелерден ибарат? Бул себеплерди өлшеў /яғный көрсеткишлер жәрдемінде бериўге болады ма?/ имканияты бар ма?
7. Системаның күтилип атырған халаты менен бар халаты арасындағы айырмашылық неден ибарат?
8. Сиз көрип атырған системада кириў ағымлары неден ибарат?
9. Сиз қарап атырған системада тийкарғы элементлер, төменги системалар, процесслер нелерден ибарат?
10. Сиз үйренип атырған системада шығыў ағымлары нелерден ибарат?
11. Сиз үйренип атырған системада шеклеўлер нелерден ибарат?
12. Сиз үйренип атырған системада кери байланыс қалай иске асырылады?
13. Сиз үйренип атырған система ушын сыртқы орталық нелерден ибарат?
14. Сизиң пикириңизше, системаның мақсетине ерисиў ушын, қандай ис-илажларын иске асырыў тийис?
15. Сиз таңлаған системаға тийисли қандай нызам хәм нызам асты хўжжетлерин (улыўма қандай норматив-хуқықый хўжжетлерди) билесиз?

Лекция текстлери

1 - Тема: Системалық анализ методологиясы, оның қәлиплесіуі хәм раўажланыў басқышлары

- 1) Системалық анализ өзіне тән ойлаў сыпатында
- 2) Системалық анализ илимлер ара усыл сыпатында
- 3) Системалық анализдің өзіне тән белгилери
- 4) Системалық анализдің тийкарғы моделлери хәм усыллары

Таяныш сөзлер: система, элемент, пүтин, бөлек, структура, системалық анализ, модель, усыллар

Кирисиў

Адам дүньяны билиў, түсиниў барысында қәлеўдің шекленбегенлиги хәм оның имкәниятларының шекленгенлиги арасында қарсылық тәбияттың шексизлиги хәм адамзат ресурсларының ақыры оғада үлкен нәтижелерди келтирип шығарады. Қарсылықларды әсете-ақырынлап хәм басқышпа-басқыш иске асырыўға имкәният беретуғын билиўдің усындай белгилериниң бири: ойлаўдың анализ хәм синтез формаларынан пайдаланыў, пүтинликти бөлеклерге бөлиў хәм қурамалы көринисте бир пүтинликке, ямаса оның керисине алып келиў, яғный бир неше әпиўайылықты бирлестирип, қурамалыны пайда етиў. Билимлердің раўажланыўы жағдайында өмирдің түрли тараўларын қамтйтуғын мағлыўматлар хәм фактлер топланады, ол бир тәрәптен адамзаттың өмирин жеңиллестиреди, екинши тәрәптен, олардың ишинен анализ бериў қәбилети тийкарында дурысларын, шынлыққа ийе, исенимди пайда ететуғынларын ажыратып алыў зәрүрлиги келип шықпақта. Сондай-ақ бул бағдардағы билимлерди системаға салыў хәм үзликсиз сәйкеслендирип бары сыяқлы қурамалы жағдайлар хәм адамзат алдында пайда болады.

Модульдің мақсети хәм ўазыйпалары: Системалық анализ тийкарларын үйрениў хәм қарарларды қабыл қылыўды, сондай-ақ сиясат, экономика, тәлим хәм мәнәўият тараўларындағы мәмлекетлик мәкемелери жумысларында пайдаланылатуғын анализдің заманагәй методларын үйрениўден ибарат.

Оқыў курсы төмендегилерге бағдарланған:

- системалы қатнас бойынша билимлерди алыў;
- Проблемалы жағдайды система сыпатында баянлаўдың методологиясын үйрениў;
- Системалық анализден пайдаланыўдың әмелий көнликпелерин ислеп шығыў.

Курстың ўазыйпалары төмендеги көнликпелерди ийелеўден ибарат:

- үйренилиўи зәрүр болған проблемаға тәсир көрсететуғын факторлар хәм шараятлардың кейинги дизимин белглеп алыў;
- проблеманың мазмунын ашып беретуғын системаның моделин жаратыў;
- проблеманың таярланған шешимине сәйкес келетуғын мазмунды (хәм олардың үстинликке ийе тәрәплерин) анықлаў;
- өлшемлерге пүтинлей сәйкес келетуғын проблемалардың шешимин ислеп шығыў.

1. Системалық анализ өзіне сай ойлаў сыпатында

Анализ предметиниң кеңейиўи менен бир ўақытта пайдаланыўшының (тутыныўшы) келбети хәм сапа тәрәптен өзгередеди. Егер системалық анализ өзиниң пайда болыўы дәўиринде тек ғана жоқары дәрежедеги баслықлар искерлигин анализ бенен тәмийинлеген болса, кейинги жылларда олардың қатарына проектлер инженерлери,

өндиріс технологтері, илимий хызметкерлер, киши хәм орта кәрханалардың мененджерлері хәм қосылды. Улыўма алғанда, системалық анализ мәхаллий, сиясий, аймақлық, мәмлекет хәм жеке тараўдағы техникалық, илимий, финанслық, сиясий хәм басқа дәрежедеги проблемаларды шешиў менен байланыслы искерликти әмелге асыратуғын қәнигелер ушын хызмет қыла баслады.

Өзине тән ойлаў тәризi – жағдай хәм қубылыстың мазмун-мәнисин аңлаў болып қоймастан, оны басқарыўды қәлеўши аналитике тийисли системалық анализ тәризин де аңлатады. Айрым жағдайда ойлаўдың бул тәризин анализлеўши ойлаў менен барабар көреді. Бирақ бул пикирди толық қоллаўға болмайды, себеби пикирлеў тәризi анализлик характерге ийе болыўы, бирақ ол еле системалық қатнас жасаў дегенди аңлатпайды. Ойткени системалық қатнас жасаў – системалар теориясына тийкарланған методологияны аңлатады.

Предметли (предметке бағдарланған) ойлаў - ол сондай метод (принцип) болып, оның жәрдемінде мақсетли түрде жеке хәм улыўма қубылыс хәм ўақыялардың себеп-нәтийже қатнасықларын хәм нызамлықларын анықлаў мүмкин. Көпшилик жағдайда бул метод системаларды тадқиқ етиў методикасы хәм технологиясы деп аталады.

Системалы ойлаў (системаға бағдарланған) – бул сондай метод (принцип) болып, оның жәрдемінде мақсетли түрде улыўма хәм ең улыўма қубылыс хәм ўақыялардың себеп-нәтийже қатнасықларын хәм нызамларын анықлаў мүмкин. Көпшилик жағдай да бул метод системаларды тадқиқ етиў методологиясы деп аталады.

2. Системалық анализ пәнлер ара усыл сыпатында

-Системалық анализ өзиниң раўажланыў процессінде проблемалы жағдайлар жүз бергенинде «баслықтың абзаллыққа ийе жолды таңлаўға жәрдем беретугын» (Квейд, 1969, 1971) методлар шеңберине айланды хәм хәзирги ўақытта илимлер ара бағдарды аңлатады.

-Системалық анализдиң предмети болып, бириншиден, әмелий проблемалардың қойылыўы хәм шешимниң концепциялары хәм принциптери, екіншиден, арнаўлы пән тараўларының изертлеў методлары хәм нәтийжелериниң пайда еткен проблеманың шешимине қаратылған мақсетли технологияларға интеграцияласыў усыллары, үшіншиден, түрли системалы объектлер комплекс изертлеўлериниң методикалары, усыллары хәм моделлери болып есапланады.

Системалық проблемалардың белгилери:

- конфликтлилик;
- анықсызлық;
- көп түрлилик;
- рисктиң бар болыўы;
- бир түрли мәниске ийе болмаўы;
- комплекслилик;
- избе-излик эволюциялылық;
- өзи шешилиўлик.

Проблеманың шешими идеясының тийкары:

Жағдайлар → талаптар → мақсет
Кириў → системалық процесс → шығыў

Мысал:

Проблема – диний миссионерлердиң искерлигиниң жоқары активлиги

Жағдайлар: -конституцияға қарсы хәм жат идеялардың тарқалыў қәшпиниң алдын алыў
-социаллық-пуқаралық турақлылықты сақлаў

Талаптар:

- диний миссионерлердің активлик дәрежесин пәсейтиў
- ағымға кирип кетиўшилердің өсиўине жол қоймаў
- ағымға кирип кеткенлердің көз қарасын өзгертиў

Мақсет.**Кириў:**

- органлардың хызметкерлер аппараты
- мәхәлле
- жергиликли хәкимият органлары
- миссионерлер
- ағымға киргенлер (вербуемые)

Системалық процесс:

Миссионерлердің искерлик методларын анықлаў (қай жерге жыйналады, дереклери, контактлери

- халық пенен профилактикалық жумысларды алып барыў
- ағымға киргенлер менен индивидуал жумысларды жүргизиў

Шығыў.

Системалық анализ усыллары:

Декомпозиция

Анализ

Синтез

3. Системалық анализдің өзине тән белгилери

Системалық анализде ўақия-қубылыслар жыйнағы бир пүтин, улыўма қағыйдаға сәйкес шөлкемлестирилген, оның келешегин прогнозлаў мүмкин болған бир ўақия-қубылыс сыпатында алып қаралады. Система бир пүтин сыпатында қалай раўажланып атырғанлығын яки иске асып атырғанлығын анықламай турып, оның бөлеклери ҳаққында мағлыўматлар оның искерлиги ҳаққында толық көринисти бермейди.

Системалық анализдің зәрүрли атрибутлары:

- Предмет тараўы – система хәм система таомилларининг бар болыўы;
  - Системаның улыўма атрибултлары хәм өзгешеликлерин анықлаў, бир системаға салыў хәм сүүретлеў;
  - Бул системалардағы нызамлар хәм инвариантларды анықлаў хәм сыпатлаў;
  - Системаларды, олардың минез-қулқын хәм қоршаған орталық пенен қатнасықларын үйрениў ушын нызамлықларды белгилеп бериў;
- Системалар ҳаққындағы билимлерди топлаў, сақлаў хәм анықластырыў

Солай етип, жуўмақластырып айтатуғын болсақ, системалық анализ:

- өз алдына методлар менен қойыў хәм шешиў мүмкин болмаған проблемаларды хал етиўде, яғный қара қабыл қылыўдағы анықсыз жағдайда қолланылады.
- жалғыз методика тийкарында түрли методларды бириктиреди;
- илимий дүньяға көз қарасқа тийкарланады;

- билимнің хәр қыйлы тараўларының қәнигеликлериниң билимлерин, пикирлерди бириктирип, оларды бир түрли ойлаў тәртибине салады;
- мақсетке хәм мақсеттиң қәлиплесиўине тийкарғы дыққатты қаратады.

4. Системалық анализдиң тийкарғы моделлери хәм усыллары

Бул режедеги сораў бойынша бизлер модель түсиниги, Қара қуты моделлери, Моделлер классификациясы, Системалық анализ принциплери, Системалық анализ усыллары, декомпозиция (бөлеклерге ажыратыў), анализ, синтез, улыўмаластырыўға дыққат аўдарамыз.

Системалық анализдиң ажыралмас бөлеги ретинде моделлестириў алып қаралып, бул моделиди жаратыў, оның қасийетлерин үйрениў хәм алынған мағлыўматларды моделлестирилип атырған системаға өткизиўди өз ишине алыўшы белгили системаны изертлеў процесси.

Белгили системаның қатты хәрекетлерин сүүретлеў, баянлаў, түсиндириў хәм болжаў моделлестириўдиң улыўма ўазыйпасы.

Моделлестириўдиң тийкарғы мақсетлери:

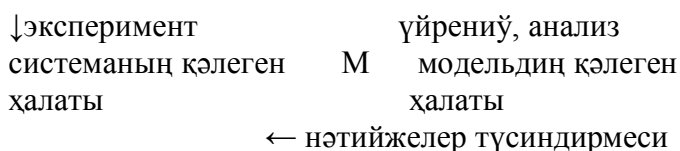
Ақылға сай яки ақылға жақын қарарларды, шешимлерди табыў, шешимлердиң нәтийжелигин баҳалаў, системаның халатларын (өзгерислерге тәсиршенлиги, белгилериниң әҳмийети хәм т.б.) анықлаў, системаның өзгешеликлери арасындағы өз-ара байланысларды орнатыў, кеңисликте хабарды көширип өткериў моделлестириўдиң тийкарғы мақсетлери болыўы мүмкин.

Модель түсиндирмеси:

Модель – бул прототип – түп нуска менен уқсаслыққа ийе болған хәм түп-нусканың қатты хәрекетин сүүретлеў хәм түсиндириў хәм болжаў усылы болып хызмет қылатуғын объект.

Моделлестириў процесси:

Система → система модели

Қара қуты модели

Системаны сүүретлеўдиң ең әпиўайы хәм абстракт дәрежеси – қара қуты модели. Бул жағдайда бөлип алынған система орталық пенен кириў хәм шығыўлар жыйнағы менен байланысының барлығы жорылады. Модельдиң шығыўлары система искерлиги нәтийжелерин, кириўлер болса резервлер хәм шеклениўлерди сүүретлейди. Усы барыста системаның ишки мазмуны хақкында биз хеш нәрсени билмеймиз хәм билиўди қәлемеймиз деп шамалаў сүриледи. Модель бундай жағдайда оның еки әҳмийетли қасийети: пүтинлиги хәм орталықтан бөлек екенлигин сәўлелендиреди.

Системалық анализ принциплери:

- ол инсанның қурамалы системалар менен ислесиў тәжрийбесиниң улыўмаласыўы болған улыўма өзгешеликтеги айрым халаты.

Төмендеги принциплер:

- жуўмақлаўшы мақсет принципи
- өлшеў, эквивиналлық
- бирлик принципи
- байланыс

- модули дүзилис
- иерархия
- раўажланыў
- орайдың қармағынан шығарыў
- абстрактлик принципи

Системалық анализдиң тийкарғы методлары (усыллары):

- Декомпозиция
- Анализ
- Синтез

Декомпозиция (бөлеклерге ажыратыў)

-система ҳаққындағы улыўма сыпатламаны пайда етиўши бөлеклерге ажыратыў басқышында төмендегилер әмелге асырылады:

Системаның кеңисликтеги ҳалаты яки жол қойылатуғын жағдайлар тараўындағы ҳалат бағдарын шеклеў сыпатында изертлеўдиң улыўма мақсетлерин хәмде тийкарғы функцияларын белгилеў хәм бөлеклерге ажыратыў.

Орталықтан системаны бөлип алыў. Системаның жақын хәм узақ әтирапын анықлаў. Тәсир көрсетиўши факторларды сүүретлеп бериў.

Хәр қыйлы анықсызлықларды (шеклеўлер, кәўиплер) раўажланыў тенденцияларын сүүретлеп бериў.

Системаны қара қуты сыпатында сүүретлеў.

Системаның жарамлылығын (потенциалын) хәм дүзилисин бөлеклерге бөлиўди әмелге асырыў

Системалық анализ: тийкарғы түсиниклер, басқышлары, методлары, қолланылыў шеңбери. Системалық анализ қарар қабыл қылыў инструменти сыпатында

Система түсиниги

Система – фундаментал түсиник

Хәр бири өз алдына ўазыйпаларды орынлаўшы, жалғыз мақсетке бағдарланған, өз-ара байланысқан, басқарылыўшы элементлердиң белгили структураға ийе болған жыйнағына система деп айтылады.

Системаның белгилери:

-пүтинлик(интегративлик)

- бул белги системаның өзине тийисли болып, оның белгили бөлеги яки элементин өз алдына алып қарағанда көринбеўи мүмкин. Пүтинлик системаға жалғыз организм сыпатында қарағанда көзге тасланады.

Байланыслылық

-системаның элементлери хәм оның белгилери арасында әҳмийетли хәм күшли байланыстың барлығы. Бул байланыс система хәм оның сыртқы орталығы арасындағы байланыстан күшлирек болады.

Мақсетлилик

- система умтылып атырған мақсет хәм төменги мақсетлердиң барлығы.

Шөлкемлескенлик

-система элементлери хаотиклик жайласпаған болып, олар белгили дүзилме тийкарында шөлкемлескен болады (иерахиялық, тармақлы х.б.)

Нәтийжелилик

-система жемисли болса, ол турақлы болады.

Ишки басқарыўшылық

-системаны иштен басқарыў имканиятының барлығы.

Системаны шөлкемлестіріушілер

-киріу ағымы

Процесс

Шеклеулер

Шығыу ағымы

Шығыу ағымының сапасын бақалау

Кери байланыс

Системалық анализ не менен шуғылланады?

Системалық анализ пәнлерара тәлим хәм изертелу тарауы болып, ол үйрениу объектине тийисли хәм система түрине ийе болған проблеманы анықлау, объектлерди жалғыз система көринисинде сүүретлеу менен проблемаға системалы шешим излеу, системаны моделлестіріу, альтернативлик шешимлерди усыныс етиу хәм оптимал шешимди таңлау менен шуғылланады.

Системалық анализге тийисли айрым түсиниклер

Системалық анализдиң үйрениу объекти – ол сондай объект, бөлек объектлер жыйнағы, яки кириу хәм шығыу ағымына ийе болған процесс, оны қурамалы система сыпатында көз алдымызға келтириу мүмкин хәм оның реал халаты күтилген дәрежеде емес.

Системалы проблема – ол хәзирги халат пенен күтилип атырған халат нәтийжелери ортасындағы парық болып есапланады.

Системалы шешим – ол ис-илажлар жыйнағы болып, ол системалы проблеманы жоқ қылуға хызмет қылады.

Системаның пайдаланыушылары – бул система тәрөпинен талап хәм қәлеулерди қанаатландыратуғын шахслар хәм субъектлер) пуқаралар, юридик шахслар, жәмийет х.б. болып саналады.

Системаның ислеу шығарыушылары – бул системаны дөреткен шахслар хәм субъектлер болып саналады.

Системаның модели – математикалық хәмде система мақсетлерине ерисиу дәрежесин анықлаушы логикалық қурылмалар формасында болған хәм системалық анализдиң үйрениу объектин әпиуайыластырылған тәриздеги көриниси болып саналады.

Системалық анализ басқышлары

Мектеп хәм оның аты

С.Оптнер бойынша

Системалық анализдиң тийкарғы басқышлары

1. проблеманың актуаллығын анықлау;
2. мақсетлерди анықлау
3. системаның структурасын хәм кемшиликлерин анықлау
4. имканияларды анықлау
5. альтернативлику вариантларды табуу
6. альтернативаларды бақалау;
7. қарарларды ислеу шығыу
8. қарарды тән алыу
9. қарарды иске түсириу
10. қарарды әмелге асырыуды басқаруу
11. әмелге асырыу хәм нәтийжелерди бақалау.

С. Янг бойынша:

1. Шөлкемнің мақсетін анықлау
2. Проблеманы анықлау
3. диагностика сыпаттамасы, тән алыныуы
4. шешімдерді ізлеу
5. альтернативаларды таңлау хәм бахалау
6. қарарды келісіу
7. қарарды тастыйықлау
8. әмел қылыуға таярлық көриу, қолланылыуын басқару
9. нәтижелігін тексеріу.

Федоренко бойынша:

1. Мәселені қәлиплестириу
2. мақсетлерді анықлау
3. Мағлыұматларды жыйнау
4. максимал альтернатив вариантларды табыу
5. альтернативалардың ишинен таңлау
6. теңлеме, дәстүр яки сценарий сыпатында модельді дүзиу
7. хәрекетлерді бахалау
8. қарардың сезушенлікке тексеріу (параметрлік изертлеу)

Системалық анализ басқышлары

1-басқыш. Негатив хәдийселерді анықлау - ол үйренилип атырған системадағы белгили бир негатив халат сыпатында системалы көринис алған хәм тез-тез тәкирарланатуғын хәдийселерді анықлау

2-басқыш. Системаның күнделикли халатын анализ қылыу – санлы хәм сапалы мағлыұматты топлау хәм системаның хәзирги халаты хәққындағы бирлемши жуұмақты шығару

3-басқыш. Системаның күтилетуғын халатын анықлау - бас мақсет хәм екинлемши мақсетлер анықланады хәм нәтижелі критерийлер белгиленеди.

4-басқыш. Системалық проблеманы түсиндириу – системаның күнделикли халаты менен күтилетуғын халаты ортасындағы парықты анықлау хәм ол айырмашылықты –парықты системадағы проблема сыпатында барлығын көрсетиу.

5-басқыш. Система моделин қуруу - күнделикли системаның түрли логикалық хәм математикалық конструкциялардан ибарат болған әпиұайыластырылған прототипин жаратыу.

6-басқыш. Альтернативлик шешімдерді табыу – барлық бар болған альтернативалық шешімлер анықланады.

7-басқыш. Ең жақсы шешімді таңлау - барлық табылған шешімлер мақсет хәм эффектив критерийлерге қатнаста бир бири менен салыстырылады хәм олардың арасынан ең оптимал шешім таңлап алынады.

Кери байланыс- егер оптимал шешім табылмаса, бундай жағдайда 1 басқышқа қайтылады хәм системалық анализ, қәтеликлерді есапқа алған халда, қайтадан әмелге асырылады.

2-Тема: Системалық усыл хәққында көз қарасларға улыұма сыпатлама

1. Системалық анализде пәнлер ара байланыс хәм идеялардың өз-ара синтези. Системалық анализ хәм системалық усыл: олардың ара қатнас мәселеси

2 Жәмийетлик мәдений концепциялар: олардың салыстырмалы анализи

3. Илимий-техникалық раўажланыў. Системалық анализде сан хәм сапаның өз-ара байланысы мәселеси

4. Социал-гуманитар пәнлерди оқытыўда системалық анализден пайдаланыў технологиясы

1. Система (гр. Пүтин, бириктириў) – өз-ара тәсир етиўши элементлердиң комплекси (Л.Берталанфи). Элементтиң өлшемлик қәсийети – оның системаны дөретиўдеги тиккелей қатнасы, онысыз, яғный қандай да бир элементсиз система өмир сүрмейди. Элемент деп системаның қаралып атырылған аспектиде буннан былай бөлекленбейтуғын компонентине айтамыз. Мысалы, адам организмниң элементлери ретинде дара клеткалар, молекулалар, атомлар алып қаралмайды, элемент ретинде нерв системасы, қан айланыс системасы, ас миңириў системасы алып қаралады. Ишки клеткалық дөретпелер (внутриклеточные образования) клеткалардың (организмниң емес) подсистемалары болыўы мүмкин, олар «организм» системасына қатнаста оның мазмунының компонентин аңлатады (элементтин емес). Структура – элементлер арасындағы турақлы қатнасықлар хәм байланыслардың жыйнағы. Оған элементлердиң улыўма шөлкемлесиўи, олардың кеңисликте жайласыўы, раўажланыў басқышлары арасындағы байланыслар х.б. киреди.

Система ушын элементлердиң байланысы хәр қыйлы болады. Структура ең алды менен элементлердиң нызамлы байланысы. Нызамлының ишинде ең әҳмийетлиси – интеграцияланған байланыслар (интегрирующие связи). Олар объекттиң тәреплериниң интергацияланғанлығын анықлайды. Өндирис қатнасықлары системасында, мысалы ушын, үш тектеги байланыслар бар – меншик формаларына тийисли, искерлик пенен алмасыўға хәм бөлистириўге тийисли. Олардың барлығы әҳмийетли, лекин бул қатнасықларда интеграциялық роль меншик қатнасықларына тийисли. Интеграциялық структура системаның жетекши тийкарын береді.

Орта әсирлерде форма түсинигин анықлаўдың бир усылы сыпатында алып қаралды. Биринши рет химия илиминде затлардың химиялық курамы теориясынын пайда болыўы менен раўажланады (XIX әсир). Австр. психолог К.Эренфельс гештальтсапа – перцептивлик структураны ашады (аккорд қәсийети).

Системаның сапасы не менен анықланады – элемент яки структура Парсонс (структуралық-функционаллық анализ мектеби) – социаллық хәрекетлер. Бирлемши әҳмийетке – элемент ийе. Элемент системаның ишиндеги байланыс характерин анықлайды. Яғный элементлердиң тәбияты хәм саны олардың өз-ара байланысының усылын (структурасын) анықлайды. Элементлер системаның структурасын курайтуғын байланыс хәм қатнасықлардың материаллық носители. Солай етип, системаның сапасы, бир тәрептен, элементлер (олардың тәбияты, қәсийети, саны), екинши тәрептен,

структура, яғный олардың байланысы, өз-ара тәсири менен анықланады. Материаллық системалар – элементлер хәм структуралардың бирлиги.

Системаның типлери. Суммативлик (тахтайлардың штабели) –элементлер бир бирине, системаға қатнаста автономлыққа ийе, олар арасындағы байланыслар сыртқы, әхмийетли емес, тосыннан болады, системаның сапасы оның курамлық компонентлериниң сапаларының суммасына тең болады хәм пүтин (курамның элементлери анық көринеди, системаның өмир сүриўиниң хәр бир элементтен ғәрезлиги, керисинше, элементлердиң системадан, оның улыўма қәсийетлеринен ғәрезлиги, ишки байланыстың беккемлиги). Пүтин хәм бөлектиң байланыс характерине қарай – негизги (тийкаргы), негизги емес (неорганичные).

- хәрекет етиўши материяның формаларына қарай – механикалық, физикалық, химиялық, биологиялық, социаллық.
- хәрекетке қатнасы бойынша – статиклик, динамиклик.
- өзгерис түрлерине қарай – функционаллық емес, функционаллық, раўажланыўшы.
- Орталық пенен алмасыў характерине қарай – ашық, жабық, изоляцияланған (изолрированные).
- Раўажланыў дәрежесине қарай – төмен, жоқары.
- Шөлкемлесиў дәрежесине қарай – эпиўайы, курамалы.

Биринши антиномия- пүтин бөлеклердиң суммасы хәм пүтин бөлеклердиң суммасына салыстырғанда үлкенирек

- Меризм –биологиялық м., ф., х. эпиўайы суммасы.
- Холизм - органикалық системада м., ф., химиялық элементлерден басқа қандай да бир өзгеше х элементи бар, ол жанлының барлық структурасын шөлкемлестиреди хәм оның раўажланыўын бағдарлайды, ол элемент руўхый, оны билиўге болмайды.
- Диалектикалық философия - ХМ төменги хәм жоқарғы формаларының ара қатнасы проблемасын шешиў тийкарында жуўап қайтарады. Генетикалық жақтан жоқарғы форма төменгиге тийкарланады, өз ишине төменгини киргизеди, бирақ оған теңлестирилмейди, ол материаллық өзгешеликке ийе, ол оған кириўши төменги формаларға тәсир етеди. Сол себепли санлы аспектте пүтин бөлеклердиң суммасы, ал сапалық қатнаста пүтин бөлеклердиң суммасынан үлкен.

Екинши антиномия – бөлек пүтиннен бурын келеди (меризм), пүтин бөлектен бурын келеди (холизм)

- Диалектикалық философия – бөлектиң пүтинди, пүтинниң бөлекти пайда етиўи материаллық хақыйқыйлықта бақланбайды. Бул түсиникли, бөлек пүтинсиз, пүтин бөлексиз болмайды. Пүтин пүтиннен бөлеклердиң жәрдемінде пайда болады

Үшінші антиномия – пүтин – хэмме нәрсе, бөлек – хеш нәрсе. Бөлек – хэмме нәрсе, пүтин – хеш нәрсе (меризм)

- Бириншиси – тоталитарлық сиясий концепциялар, фашизм.
- Екиншиси – социаллық атомизм, инсанның мәплери, индивидуализм.
- Диалектикалық философия – жәмийет хэм адам бири бири ушын бир ўақыттың өзінде усыл хэм мақсет болыўы тийис (жәмийетлик адам хэм адамлық жәмийет) – системаның мақсетлери хэм оның бөлеклериниң мақсетлери өз-ара сәйкес келиўине ерисищимиз тийис.

Пүтин хэм бөлек мәселеси. Пүтин хэм бөлек – сәйкес келмейтуғын, карама-қарсылықлы категориялар. Бөлекте тек ғана пүтинниң өзгешелиги емес, ал негизги элементтиң тәбиятынан ғәрезли болған индивидуаллық та, өзгешелик те болады. Бөлек пүтиннен бөлинеди, салыстырмалы автономлыққа ийе, пүтинниң қурамында өзиниң функцияларын атқарады. Соның менен бир қатарда пүтин баслыда бөлекти басқарады.

Қәлеген элемент бөлек бола бермейди (мс. Адам организминде элемент сыпатында органикалық емес подсистема киреди, бирақ органикалық емес бирлеспелер пүтинниң бөлеги бола алмайды, себеби бул пүтинликтің тамғасына ийе емес). Бөлек түсиниги тек пүтин түсиниги менен ара қатнасқа ийе хэм пүтинниң моментин, фрагментин аңлатады, өзінде оның өзгешелигин жәмлейди. Солай етип, пүтин-бөлек қатнасын элементлердиң анализине киргизиў элементлердиң еки түрин бөлип көрсетеди – негизги элементлер хэм элементлер-бөлеклер.

Системалық анализ – тар хэм кең мәнисте: Тар мәнисте – сиясий, әскерий, социаллық, экономикалық, илимий, техникалық характердеги қурамалы проблемалар бойынша шешимлерди хэм дәлилдерди таярлаў ушын қолланылатуғын методологиялық усыллардың, қураллардың жыйнағы .

Кең мәнисте – системалық анализ системалық усылдың синоними ретинде қолланылады. Зәрүрлиги – шешимди қабыл еткен ўақытта анықсызлық жағдайында (қатаң санлы бағаға келмейтуғын факторлардың бар болыўы менен анықланатуғын) таңлаўды иске асырыў керек болады. Ол проблеманың шешилиўиниң альтернативалық вариантларын алға сүриўге, хәр бир вариант бойынша анықсызлық масштабын анықлаўға, нәтийжеликтиң анаў яки мынаў өлшемлери бойынша вариантларды салыстырыўға бағдарланады.

- Социаллық система, оның характерли белгилери: А) социаллық система – көплеген индивидлердиң хэм индивидлер топарының тәртиплесийи хэм пүтинлиги сыпатында.
- Б) социаллық хәрекет етиўши материяның тийкарғы формаларының бири сыпатында.

- Носитель ретінде индивид хәм ол кирген социаллық топарлар алып қаралатуғын хәр қыйлы жәмийетлик қатнасықлардың көплигиниң тәртиплескен, өзін басқаратуғын пүтинлиги. Социаллық системалар көп түрли.
- Белгилери – жүдә қурамалы хәм иерархиялық характерге ийе.
- Интегративлик сапа.
- Адам социаллық системалардың универсал компоненти (инсанның социалласыўы).
- Социаллық системалар өзін өзи басқаратуғын разрядқа киреди.
- Субъектлик-искерлик кесим (ким хәрекет етеди). Адамлар – индивидлер хәм индивидлердиң бирлеспеси (этнос, социаллық класс яки оның ишиндеги қатлам, шаңарак, мийнет яки оқыў коллективи).
- Функционаллық кесим (адам искерлиги неге бағдарланған). Искерликтің тийкарғы тараўлары – экономика, транспорт, байланыс, тәрбия, тәлим, илим, басқарыў, оборона, ден саўлықты сақлаў, искусство, экология, информатика.
- Социомәдений кесим (искерлик қалай иске асады). Материаллық өндирис қураллары, сана, мәмлекет типиндеги жәмийетлик мәкемелер, социаллық-психологиялық дәстүрлер, тил, үй-жай.
  - Социоструктуралық (искерлики субъекти, искерлик механизмлери)

ПАЙДАЛАНАТУҒЫН ИНТЕРАКТИВ ТӘЛИМ МЕТОДЛАР

Бул модуль бойынша социал-гуманитар пәнлердиң бир бағдары бойынша, атап айтқанда философия тәлим бағдары бойынша лекция хәм семинар сабақларынан үлги сыпатында исши программаға кирген темалар алынып, оларды системалық анализ методы жәрдемінде шөлкемлестириў хәм өткериўге дыққат аўдарылды. Төменде сол үлги ретінде алынған сабақлардың темалары бойынша интерактив тәлим методларынан пайдаланыўға тийкарланылған лекция хәм семинар темаларын келтирип өтиўди мақул деп таптық.

Тема: Философия, оның предмети хәм жәмийеттеги роли

Лекция сораўлары:

1. Дүньяға көз-қарас хәм оның тарийхый типлери (аңыз, дин, философия).
2. Философиялық дүньяға көз-қарастың өзгешеликлери. Философияның предмети, объекти хәм структурасы. Философияның тийкарғы мәселеси.
3. Философиялық билиўдиң өзгешелиги. Философияның тийкарғы функциялары. Ғәрезсизлик дәўири хәм философия.

Дүньяға көз қарас, оның жәмийетлик-сиясий характери, дәрежелери, тарийхый типлери: аңыз, дин, философия. Философияның тийкарғы проблемалары хәм философиялық билимлердиң тәбияты. Философия предмети хәм функциялары. Философия хәм методология. Философия хәм илим. Философия хәм искусство. Философия мәдениет системасында. Философия турмыс образы сыпатында.

Тапсырмалар:

Лекцияның соңында он минут қалдырылып, студенттерге дәретиўшилиқ жұмысы бериледи. Олар көрсетилген ўақыт аралығында «философия» термининиң синквейнин, «дүньяға көз қарас», «илим» терминлериниң кластерин дүзиўи (жазба түринде) тийис.

Синквейн ҳаққында қысқаша мағлыўмат: Синквейн бес қатарлы тақмақ дегенди аңлатады. Лекция бойынша алынған билимди қысқаша резюме түринде бериўи укыплылығын студентте пайда етиўге жәрдем береди. Студенттен бай түсиниклерге тийкарланған ҳалда рефлексия жүргизиўди талап етеди. Синквейн берилген материалды, мағлыўматты қысқа пикирлерде синтезлеўди талап ететуғын тақмақ.

Синквейнди жазыўға қойылатуғын қәделер:

1. Биринши қатарда тема бир атлық сөз жәрдемінде бериледи.
2. Екинши қатарда теманы еки келбетлик сөздиң жәрдемінде сүүретлеў керек.
3. Үшинши қатарда берилген тема көлемінде ҳәрекетти үш сөз жәрдемінде сүүретлеў керек.
4. Төртинши қатарда темаға қатнасты көрсететуғын төрт сөзден қуралған гәпти келтириў керек.
5. Бесинши қатарда теманың мазмунын ашатуғын бир сөзден қуралған биринши атлық сөздиң синонимин келтириў керек.

Қалай ислеў керек?

Атама (әдетте атлық сөз) _____

Сүүретлеў (әдетте келбетлик еки сөз) _____

Хәрекет (әдетте феил үш сөз) _____

Сезиў (фраза) _____

Тийкарды қайталаў _____

(атлық сөздиң синоними) _____

Синквейнди дүзиў студентлер ушын, бириншиден, қурамалы мағлыўматты синтезлеў инструменти, екиншиден, олар тәрөпинен түсиниклер аппаратын баҳалаў усылы, үшиншиден, дәретиўшилигин көркемлик жақтан сәўлелендириў методды сыпатында пайдалы.

Кластер ҳаққында мағлыўмат: кластер сөзи «жүзимниң солқымы» дегенди аңлатып, берилген тема бойынша студенттердиң еркин хәм ашық түрде пикирлеўине жәрдем бериўши педагогикалық стратегия. Ол ойлаў искерлигин стимулластырыўи ушын қолланылады. Белгили тема бойынша түсиникке ийе болыўға тийкарланған студенттердиң өзлериниң жеке билимлерине қатнасын көрсетиўши стратегия.

Кластерди дүзиўге қойылатуғын талаптар:

- берилген теманың мазмунына байланыслы түсиник ҳаққында студенттер ойына келген барлық мағлыўматты жазыўи керек (олардың сапасын есапқа алмаған ҳалда).
- мағлыўматлар арасында илажы барынша көп байланысты көрсетиўге ҳәрекет етиўи керек.
- өтилген тема бойынша тийкарғы таяныш сөзди бөлип аламыз хәм ол сөздиң мәнисин аңлатыўшы түсиниктерди бөлек-бөлек жазамыз, өз гезегинде таяныш сөздиң мазмунын ашыўшы хәр бир түсиниктиң де мәнисин аңлатыўшы сөзлерди келтиремиз (көз алдыңызда жүзимниң солқымы пайда болады).
- бул усыл лекция даўамында алған мағлыўматымызды кеңейтиўге хызмет етеди.

Семинар сабагының сораўлары:

1. Философиялық проблемалардың тәбияты.
2. Философия Гадам-дүньяҒ системасының раўажланыўының ең улыўмалық нызамлары ҳаққындағы илим сыпатында.
3. Дүньяға көз-қарас, философия хәм илим мәселеси.

4. Философияның мәдениет системасында тутқан орны. Философия, саясат хәм хәзирги дәүир.

Ойын-шынығыў: студентлерди үш группаға бөлип, олардың хәр биринен жигирма минут ишинде төмендеги тапсырмалардың орынланыўы талап етиледи. Биринши группаға олардың кәнигелиги ушын философия илиминин зәрүрлигин дәлиллейтуғын еки аргументтиң келтирилиўи, екинши группаға олардың кәнигелиги ушын философия илимине зәрүрликтин жоқ екенлигин дәлиллейтуғын еки аргументтиң келтирилиўи тапсырма ретинде бериледи. Үшинши группа эксперт сыпатында еки группаның аргументлерине, олардың келтирген дәлиллерине критикалық анализ бериўи тийис. Эксперт группасына көрсетилген тема бойынша сабақ басланған ўақытта оқытыўшы тәрәпинен берилген блиц-сораўларға жуўап берген студентлер алынады. Сабақтың соңында оқытыўшы ойынға актив қатнаспаған студентлерден ойында көтерилген мәселелер бойынша түсинген мазмунын сыпаталап бериўин сораиды хәм улыўма хәр группаның алып барған жумысына баха береди.

Дискуссия ушын берилген сораў: Дүньяға көз-қарас хәм философия түсиниклеринин өз-ара қатнасын анализлең. Хәр қандай философия дүньяға көз-қарасты береди ме? Хәр қандай көз-қарас белгили философия бола алады ма?

Дүньяға көз қарас философияға айланыўы ушын қандай талаптарға жуўап бериўи тийис?

Төменде философия предмети ҳаққында келтирилген баянламаларды анализлең. Оларда философияның раўажланыўының қандай басқышлары хәм қайсы бағдарлары өз сәўлесин тапқанлығын анықлаң.

- Философия - бул ойларда жәмленген дәүир (Г.Гегель).
- Философия - бул өз дәўириндеги илимниң қысқа түрде баянланыўы (О.Конт).
- Философия предмети - илим тилиниң логикалық анализи (Л.Витгенштейн).
- Философияның бас мәселеси - бул адамның жасаўы керек пе ҳаққындағы сораў (А.Камю).
- Егерде илимий билиў дара предметлерге қарай бағдарланған болса, ал философияда болмыстың бир пүтинлиги ҳаққында сөз етиледи (К.Ясперс).

Сессия аралық курслық жумысларының темалары:

1. Философия хәм оның пайда болыў мәселеси
2. Философияның тийкарғы мәселеси хәм оның хәзирги замандағы әхмийети
3. Философия хәм мениң сүйген илимим
4. Философиялық билимниң өзгешеликлери хәм хәзирги заман проблемалары
5. Философияның философиялық илимлер системасында тутқан орны

Сессия аралық курслық жумысларына түсиндирме:

«Философия», «Этика», «Эстетика», «Логика» пәнлери бойынша арнаўлы сыртқы бөлимниң студентлерине сессия аралық курслық жумысларын жазба түринде таярлаў тапсырылады. Бул жумыстың темалары менен студентлер алдыннан таныстырылады. Хәр бир студентке төрт пән бойынша көрсетилген темалардың ишинен қәлеген биреўин таңлаў еркинлиги бериледи.

Сессия аралық курслық жумысларына қойылатуғын талаптар: бириншиден, студентлер таңлаған темасы бойынша конспект жазыўы тийис (көлеми шекленбеген), екиншиден, әдебиятларды анализлеў уқыплылығын көрсете билиўи тийис, үшіншиден, конспекттен кейин шәртли түрде теманың мазмунына байланыслы студент өзиниң түсиндирмелерин үш аргумент түринде бериўи хәм оларды еркин усылда өз бетинше дәлиллеў қәбилетине ийе екенлигин сәўлелендириўи шәрт, төртиншиден, хәр бир аргументти дәлиллеў барысында «Т-схема» формасында «+», «-» тәрәплерин көрсете билиўи керек. Буларға қосымша студент таңлаған темасының мазмунына байланыслы тест сораўларын (бес жуўабы менен) дүзиўи шәрт.

Тема. Философияның тарихый типлери

Лекция сораулары:

1. Философиялық ой-пикирлердің пайда болуы шартлери.
2. Әйемги Шығыс философиясы.
3. Антикалық философия.
4. Орта әсирлер философиясы.
5. Ояныу дәуириниң философиясы.
6. Жаңа заман философиясы. Немец классикалық философиясы.
7. Хәзирги заман философиясы: тийкарғы ағымлар хәм концепциялар.
8. Орайлық Азия халықларының философиялық көз-қараслары.

Әйемги дүнья философиясының генезиси хәм спецификасы. Әйемги Хиндистан философиясы: ортодокслық (астикалық) хәм настиклик бағдарлар, раўажланыуының тийкарғы өзгешеликлери. Әйемги Қытайдағы философия: тийкарғы мектептер хәм өзгешелик белгилери. Әйемги Шығыс философиясы. Авесто. Милет мектеби хәм Гераклит. Пифагор хәм элеатлар. Левкипп хәм Демокрит. Софистлер адам ҳаққында («адам барлық затлардың өлшеми»). Сократ философиясы. Платон философиясы. Идеялар тәбияты. Платонның космологиясы. Аристотель философиясы. Материя хәм эйдос. Аристотельдиң жәмийет ҳаққындағы тәлиматы хәм этикалық көз қараслары. Эллинистлик философия. Стоицизм, эпикуреизм, скептицизм хәм неоплатонизм.

Философиялық ойдың диний характери. А.Августин патристиканың ўәкили сыпатында. Схоластиканың мәниси. Тәбият хәм адам қудайдың дәретпеси сыпатында. Теизм, пантеизм хәм деизм орта әсирлер философиясының онтологиялық шешимлери сыпатында. Реализм, номинализм хәм концептуализм. Исеним хәм ақыл, тийкар хәм өмир сүриу мәселеси. «Кәраматлы тарийх» ҳаққында концепция. Фома Аквинский – орта әсирлер схоластикасының ең көрнекли систематизаторы. Мусылман Шығысының орта әсирлер философиясы (аль-Кинди, аль-Газали, аль-Фараби, Ибн Сина, Ибн Рошд).

Ояныу дәуири философиясы: идеялық дереклери, ўәкиллери, тийкарғы философиялық проблемалары, дүньяға көз қараслық гуманизми (мировоззренческая гуманизация).

XVII әсир илимий революциясы хәм илимий изертлеу методларының философиялық ислеп шығылыуы: Ф.Бэкон хәм Р.Декарт. Эмпиризм хәм рационализм. XVIII әсир француз материалзми: тәбият, жәмийет, адам (Ж.Ламетри, К.Гельвеций, П.Гольбах, Д.Дидро). Ағартыўшылық философиясында адам проблемасы (Ф.Вольтер, Ж.Ж.Руссо).

Немец классикалық философиясы (И.Кант, Г.Гегель, Л.Фейербах). XIX әсирдеги марксистлик философияның пайда болуы хәм раўажланыуы.

XX әсирдеги жәмийетлик-сиясий өмирдиң, илимий-тарийхый процесстиң хәм руўхый мәденияттың характерли белгилери, олардың философиялық ойда сәўлелениуи. Классикалық емес философияның қәлиплесиуи хәм раўажланыуы. Иррационализм, санасызлық идеясы хәм психоанализ (Ф.Ницше, А.Бергсон, З.Фрейд).

Сциентизм хәм антисциентизм (Д.Белл, А.Тоффлер). Технократиялық хәм антитехнократиялық утопиялар (О.Хаксли, Дж.Оруэлл).

Адам дүньяда хәм адам дүньясы: экзистенциализм, персонализм, философиялық антропология (С.Кьеркегор, М.Хайдеггер, Ж.-П.Сартр, А.Камю).

XX әсирдеги диний философияның эволюциясы. Неотомизм хәм тейярдизм.

Позитивизмниң тарийхый формалары. Билим хәм тил проблемасы (Б.Рассел, К.Поппер, Л.Витгенштейн, И.Лакатос).

Ғәрезсизлик философиясы. Өзбекстандағы философиялық ойдың қәлиплесиуи хәм раўажланыуи өзгешеликлери.

Тапсырмалар:

Лекцияда берилген ойшыллардың қәлеген екеуиниң арасындағы улыўмалықты хәм өзгешеликти студентлер Вена диаграммасында сәўлелендириуи тийис (лекцияның соңында студентлерге он минут ўақыт бериледи). Еки ойшылдың улыўмалыққа ийе

болған пикирлерин студентлер диаграмманың ортасына жазады, ал олардың тек ғана хәр бирине тийисли болған өзгешеликлерин еки шетине жазыуы керек.

Дискуссия ушын берилген сорау:

1. Егер философ материалист болса, онда ол агностик бола алмайды.
2. Егер философ идеалист болса, онда ол агностик.
3. Егер философ агностик болса, онда оның идеалист болыуы итималлылығы бар.
4. Егер философ агностик болса, онда ол материалист.

Сизлердің пикириңизше, берилген төрт пикирдің қайсысында философияның бас мәселесинің биринши хәм екинши тәреплеринің арасындағы байланыс дурыс сәулеленген? Егерде берилген пикирлер бул байланысты сәулелендирмесе, онда өзлериңиздің вариантыңызды берің.

Курслық жұмысларының темалары:

1. Әйемги Хиндистан философиясы: тийкаргы бағдарлар хәм олардың раўажланыуы өзгешеликleri
2. Әйемги Қытай философиясы: тийкаргы мектеплер хәм олардың өзгешелик белгилери
3. Демокрит хәм Платон бағдарларының қәлиплесіуі хәм раўажланыуы өзгешеликleri. Антикалық диалектика мәселеси (Гераклит, Сократ хәм т.б.).
4. Аристотельдің логикасы хәм диалектикасы
5. Теизм, пантеизм хәм деизм орта әсирлер философиясының онтологиялық шешимлери сыпатында
6. Орта әсирлер философиясы: реализм, номинализм хәм концептуализм бағдарларына улыуа сыпатлама
7. Фома Аквинский - орта әсирлер схоластикасының ең ири систематизаторы
8. Мусылман Шығысының орта әсирлер философиясы (аль-Кинди, аль-Газали, аль-Фараби, Ибн-Сина, Ибн Рошд).
9. Ояныу дәуири философиясы: идеялық дерекleri хәм тийкаргы философиялық проблемалары
10. Диалектиканың Кант хәм Гегель тәрепинен раўажландырылыуы. Фейербахтың антропологиялық материализми
11. Классикалық емес философияның қәлиплесіуі хәм раўажланыуы. Иррационализм, санасызлық идеясы хәм психоанализ (Ф.Ницше, А.Бергсон, З.Фрейд).
12. Сциентизм хәм антисциентизм философиялық бағдарларының тийкаргы идеялары (Д.Белл, А.Тоффлер). Технократиялық хәм антитехнократиялық утопиялар (О.Хаксли, Дж. Оруэлл).
13. Адам дүньяда (человек в мире) хәм адам дүньясы мәселеси: экзистенциализм, персонализм, философиялық антропология бағдарлары (С.Кьеркегор, М.Хайдеггер, Ж.-П. Сартр, А.Камю).
14. XX әсирдеги диний философия эволюциясы. Неотомизм хәм тейярдизм.
15. Позитивизмнің тарийхий формалары. Билим хәм тил проблемасы (Б.Рассел, К.Поппер, Л.Витгенштейн, Т.Кун, И.Лакатос).
16. Қарақалпақстандағы философиялық ойдың қәлиплесіуі хәм раўажланыуы өзгешеликleri
17. Бердақтың дүньяға көз-қарасы

Тема. Болмыс, материя хәм сана философияның басланғыш категориялары сыпатында

Лекция сораулары:

1. Болмыс категориясы, оның мәніси хәм өзгешелиги. Болмыстың тийкаргы формалары. Субстанция мәселеси.

2. «Материя» философиялық түсиниги, оның дүньяға көз-қараслық хәм методологиялық әхмийети.
3. Хәрекет, раўажланыў, кеңислик хәм ўақыт түсиниклери. Хәрекет формаларының хәзирги заман классификациясы.
4. «Руўхыйлық», «жан», «сана» категориялары хәм олардың тәбиятты, жәмийетти, адам искерлигин билиўдеги методологиялық әхмийети.
5. Сана сәўлелендириўдиң ең жоқарғы формасы сыпатында.
6. Жәмийетлик сананың структурасы хәм формалары.

Болмыс категориясы, оның спецификасы. Дүнья материаллық дүнья хәм адам руўхының, тәбият хәм жәмийеттиң бирлиги, жәмленген реаллық сыпатында. Болмыстың тийкарғы формалары. Болмыс диалектикасы. Субстанция проблемасы. Монизм, дуализм хәм плюрализм. Материя илимий-философиялық түсинигиниң қәлиплесиўи. Хәзирги заман илими материяның курамалы системалық шөлкемлесиўи, оның дәрежелери хәм сапалы өзгешелиги хаққында. Хәрекет, кеңислик хәм ўақыт түсиниклери. Субстанционаллық хәм реляцион концепциялар. Тәбийғый хәм социаллық процесслерде кеңислик-ўақытлық қатнасықлардың спецификасы. Философияда руўхыйлық проблемасының қойылыўы. «Руўхыйлық», «руўх», «сана» түсиниклери. Бул категориялардың тәбиятты, жәмийетти, адамзат искерлигин билиўдеги методологиялық әхмийети. Руўхыйлық генезиси: материалистлик хәм идеалистлик көз қараслар. Сәўлелениў теориясы хәм Тейяр де Шарден адам феномени хаққында. Өзин аңлаўдың структурасы хәм формалары. Саналылық хәм санасызлық.

Тапсырмалар:

Лекция барысында студентлерден «Инсерт» стратегиясын пайдаланыў талап етиледи. Бул стратегияның қолланылыўы сабақ барысында берилип атырған материалды студентлердиң өзлестиргенлигин интерактив белгилер системасын пайдаланыў жәрдемінде анықлаў ушын қолланылады. Бул стратегияны қолланыў студентлерде текст менен жумыс ислеўдиң эффективлигин, ойланып оқыўды, гөне материал менен жаңаның байланысын көрсетиў уқыплылығын арттырады. Инсерт стратегиясының белгилер системасы төмендегише көриниске ийе болыўы шәрт: «V» - белги сизлер бурын билген мазмунға қойылады. «-» - (минус) белги сизлердиң алған мағлыўматыңыздың бар билимиңиздиң мазмунына қарсылығын көрсетиў ушын қойылады.

«+» - (плюс) белги сизлердиң алған мағлыўматыңыздың сизлер ушын жаңа болған мазмунына қойылады.

«?» - (сораў) белги сизлер ушын түсиниксиз, қосымша мағлыўматты талап ететуғын мазмунға қойылады.

Инсерт стратегиясын қолланғанда биринши адым ретинде көрсетилген тема бойынша «мийге хүжим» жүргизиледи, екинши адым ретинде берилген мазмунды белгилерди қолланыў жәрдемінде индивидуал оқыў талап етиледи, үшінши адым ретинде «мийге хүжим» жәрдемінде алынған нәтийжени оқыў тийкарында мазмунды анализлеў алып қаралады, төртинши адым ретинде алынған мағлыўматты «Инсерт» таблицасы түринде системаластырыў керек.

«Инсерт» таблицасы

V	+	-	?

Семинар сабагының сораўлары:

1. Болмыстың тийкарғы формалары. Адам болмысының өзгешелиги.
2. Субстанция проблемасы. Материя түсинигиниң философиялық мазмуны хәм оның әхмийети.
3. Хәрекет хәм раўажланыў. Хәрекет етиўши материяның тийкарғы формалары.

4. Кеңіслік хәм ўақыт түсиниклериниң философиялық мазмуны.
5. Философияда сана проблемасы.

Ойын-шынығыў: Сабақ барысында викторина өткерийге болады. Оның ушын планда көрсетилген сораўлар бойынша викторина өткерийдиң шәртлери ислеп шығылады. Викторина еки ямаса үш команда арасында өткерилетуғын жарыс түринде болыўы мүмкин. Сораўлар избе-изликте бир команда тәрәпинен екинши командаға бериледи. Егерде команда сораўларға дурыс жуўап бермесе яки жуўап берийден бас тартса, онда ол сораў баска командаға бериледи.

Дискуссия ушын берилген сораў: Спиркин А. Болмысқа төмендегише анықламаны береди: «Бытие есть все то, что существует: это и материальные вещи, и процессы, и свойства, и связи, и отношения. Даже плоды самой буйной фантазии, сказки, мифы, да и бред больного существует как духовная реальность. Следовательно, бытие охватывает и материальное, и духовное. Оно есть, таким образом, нечто реально существующее» (Спиркин А. Основы философии. М., 1998. С. 93). Егерде биз болмыс түсинигине берилген бул анықламаны қабыл алсақ, онда қандай түсиник оған қарама-қарсы түсиникти береди? Болмысқа берилген бул анықламаның жәрдемінде философияның бас мәселеси ретинде болмыстың санаға қатнасы мәселесин алып қараўға болады ма?

-Барлық объектлер материаллық. Барлық объектлер материядан қуралған. Берилген пикирлер эквивалент пикирлер ме?

Сессия аралық курслық жұмысларының темалары:

1. Дүнья тәбият хәм адамның, материаллық дүнья хәм адам руўхының бирлиги сыпатында
2. Болмыс диалектикасы
3. Болмыс түсиниги хәм оның тийкарғы формалары
4. Материя илимий-философиялық түсинигиниң қәлиплесиў мәселеси
5. Хәзирги заман илими материяның қурамалы системалық шөлкемлесиўи ҳаққында
6. Хәрекет, кеңіслік хәм ўақыт түсиниклери: субстанционаллық хәм реляцион концепцияларының тийкарғы өзгешеликлери
7. Хәрекет философиялық-методологиялық проблема сыпатында
8. Кеңіслік: шекленгенлик хәм шексизлик диалектикасы
9. Тәбийғый хәм социаллық процесслердеги кеңіслік-ўақытлық қатнасықлардың спецификасы
10. Сана хәм адамның руўхый искерлиги
11. Саналылық проблемасы: социаллық-этикалық аспектлери
12. Адамның интеллектуаллық раўажланыўының тийкарғы факторлары
13. Хайўанлар психикасы хәм адам санасы
14. Философияда саналылық хәм санасызлық мәселеси
15. Руўхыйлықтың генезиси: материалистлик хәм идеалистлик көз-қараслардың өзгешеликлери
16. Жәмийетлик хәм индивидуаллық сана, олардың диалектикалық өз-ара байланысы

Тема. Философияда диалектика мәселеси

Лекция сораўлары:

1. Диалектика улыўма байланыслар, өзгерислер хәм раўажланыў теориясы сыпатында.
2. Диалектика, оның альтернативалары (метафизика, догматизм, софистика, эклектика).
3. Диалектиканың тийкарғы категориялары хәм нызамлары.

Диалектика универсал байланыслар, өзгерислер, раўажланыў ҳаққындағы тәлиमत сыпатында. Диалектика, софистика, эклектика, метафизика. Болмыстың универсаллық байланыслары хәм олардың диалектика категорияларында сәўлелениўи: жекелик хәм улыўмалық, қубылыс хәм тийкар. Болмыстың структуралық байланыслары, бөлек хәм

путин, форма хәм мазмун. Система түсиниги. Системлық объектлердиң типлери. Системалық принципи.

Болмыстың себепли байланыслары хәм олардың категорияларда сәулелениуи: себеп хәм нәтийже, тосынанлық хәм зәрүрлик, мүмкиншилик хәм ҳақыйқатлық.

Санлы хәм сапалы өзгерислердиң диалектикасы. Қарам-қарсылықлардың бирлиги хәм гүреси нызамы. Бийкарлауды бийкарлау нызамы.

Раўажланыу принципи. Раўажланыу хәм прогресс. Прогресс хәм регресс. Тарийхыйлық принципи хәм прогресс критерийи.

Тапсырмалар:

Лекция соңында он бес минут қалдырылады хәм «еки тәрәпли дневник» усылын қолланыу жәрдеминде студентлерден өтилген материал бойынша өзлериниң пикирлерин жазыу талап етиледі. «Еки тәрәпли дневник» усылы студентлерде информациялық, операциялық қәсийетлерди раўажландырады. Бул усылды қолланыу бойынша методикалық көрсетпелер:

Биринши адым – дәптер бети екиге бөлинеді.

Екинши адым – студент лекцияда өзине анағурлым дәрежеде тәсир еткен (унаған ямаса белгили бир дәрежеде сорау туўдарған) пикирлерди, оқытыушының идеяларын дәптердиң шеп тәрәпине жазады.

Үшинши адым – дәптердиң оң тәрәпине студент берилген пикирлерге болған өзиниң түсиндирмелерин жазады.

Төртинши адым – текстти оқып көрип, студентлер дәптерге өзлериниң көз қарасларын жазады.

Бесинши адым – жұмыстың соңында студентлердиң хәр бири өзлериниң пикирлери менен басқа студентлерди таныстырыуға ҳақылы, олардағы өзлерине унаған идеяларды атап көрсетиуине болады.

Дискуссия ушын берилген сорау: «Байланыс» хәм «қатнас» түсиниклериниң өз-ара қатнасын анализлең. Хәр қандай қатнас байланысты береди ме? Хәр қандай байланыс қатнас бола алады ма?

Төмендеги берилген мысаллардың қайсыларында қубылыслар арасындағы байланыс, ал қайсыларында – қатнас орын алған?

- Сократ Сенекадан алдын жасаған.
- Жердиң массасы Айдың массасынан үлкен.
- Болмыс сананы анықлайды.
- Сана материяны сәулелендиреди.

Сессия аралық курслық жұмысларының темалары:

1. Объективлик хәм субъективлик диалектика мәселеси
2. Диалектиканың тийкарғы принциптери
3. Диалектика раўажланыудың ең улыұмалық теориясы сыпатында
4. Раўажланыу түсиниги хәм оның типтери
5. Сократ методы
6. Софистика: тарийхый хәм социаллық тийкарлары
7. Сан хәм сапа өзгерислериниң диалектикасы
8. Қарама-қарсылықлардың бирлиги хәм гүреси нызамы
9. Бийкарлауды бийкарлау нызамы
10. Тарийхыйлық принципи хәм прогресстиң өлшемтери
11. Болмыстың универсаллық байланыслары хәм олардың жекелик хәм улыұмалық, қубылыс хәм тийкар категорияларында сәулелениуи
12. Система түсиниги хәм системалық объектлердиң типтери
13. Болмыстың себепли байланыслары хәм олардың себеп хәм нәтийже, тосынанлық хәм зәрүрлик, мүмкиншилик хәм ҳақыйқатлық категорияларында сәулелениуи

Тема. Социаллық философия предмети. Жәмийетти философиялық анализлеу тийкарлары

Лекция сораулары:

1. Социаллық философия предмети хәм оның илимлер системасында тутқан орны
2. Жәмийет раўажланыўшы система сыпатында
3. Жәмийет философиясы: формациялық хәм цивилизациялық изертлеу усылларының тийкарлары
4. Социаллық болжаў хәм хәзирги заман глобаллық проблемалары

Жәмийет тәбиятын түсиниў жоллары. Жәмийеттиң натуралистлик концепциялары. Социобиология. Социопсихологизм. Социаллық хәрекет концепциясы. Жәмийеттиң теориялық мәселесиниң қойылыў проблемасы. Теориялық модель хәм реаллық. Жәмийеттеги материаллық хәм идеаллық. «Жәмийетлик болмыс», «жәмийетлик сана» категорияларының мазмуны хәм методологиялық әҳмийети.

Жәмийет өз бетинше раўажланыўшы система сыпатында. Жәмийет структурасы. Жәмийет раўажланыўында илимий рационалықтың роли.

Тапсырмалар: Лекцияның соңында он бес минут ўақыт қалдырылады хәм студентлерге өтилген тема бойынша бес тест сораўын жуўаплары менен дүзиў тапсырылады

Семинар сабағының сораулары:

- а. Жәмийет тәбиятын түсиниў жоллары.
- б. «Жәмийетлик болмыс» хәм «жәмийетлик сана» категорияларының мазмуны хәм методологиялық әҳмийети
- в. Жәмийеттиң раўажланыўы тәбийғый-тарийхый процесс сыпатында

Ойын-шынығыў: Студентлерди еки группаға бөлип, олардың хәр бирине жәмийеттиң раўажланыўына унамлы хәм унамсыз тәсир ететуғын факторлардың бағдарламасын ислеп шығыў тапсырылады. Биринши группа өз бағдарламасын дәлиллегеннен кейин, екинши группа шәртли түрде оны жетилистириў жолларын көрип шығыўы тийис. Екинши группа өз бағдарламасын дәлиллегеннен кейин биринши группа да оны жетилистириў жолларын көрсете билиўи керек. Кейин ала хәр группадан анализге төмен қатнаскан студентлерден ойынның баҳаланыўы талап етиледі.

Ойын-шынығыў: Семинар сабағы ролик ойын түрінде өткериледи. Студентлерди төрт группаға бөлемиз, олардың хәр бирине төмендегише тапсырма бериледи. Олар өзлерин мийнет коллективиниң директоры ретинде көз алдына келтириўи тийис. Сол коллективтиң жумысын алып барыўда олар социаллық тараўдың қандай проблемаларын биринши дәрежели проблемаларға, ал қайсыларын – екинши дәрежели проблемаларға киргизетуғынлығын анықлаўы тийис. Олардың шешилиўи ушын қандай конкрет мақсетлерге дыққат аударыў кереклигин көрсетиўи шәрт. Қандай мүмкиншиликлерге ийе екенлигин, хәм қандай қосымша резервлерди табыў зәрүрлигин анықлаўы тийис. Социаллық проблемаларды шешкенде өзлериниң адамлық фактордан қалай пайдаланатуғынлығын айтыўы тийис.

Ойын-шынығыў: Көрсетилген сабақты «Мен жигирма биринши әсирдиң биринши ярымында жәмийеттиң раўажланыўын көз алдыма қалай келтиремен?» атлы имитациялық ойын түрінде алып барыўға болады.

Студентлер өзлериниң жуўмақларын, баҳаларын төрт рубрика түрінде (Рубриканың атамалары: «итималлылығы күшли», «итимал», «итималлылығы аз», «итималлылыққа ийе емес») қағазда жазба түрінде бериўи тийис. Хәр бир рубрикада жазылған пикирлерди сол группа ағзалары дәлиллеп барыўы керек.

Ойын-шынығыў: Студентлер сабақ барысында үш группаға бөлинеди, олардың хәр бирине жәмийетимиздиң хәр бир тараўында алып барылып атырған илажлар бойынша мағлыўмат жыйнаў тапсырылады. Сол материаллар тийкарында биринши группа дискуссияны шөлкемлестириў керек, екинши группа биринши группаның келтирген

аргументлерин беккемлеуі тийіс, ал үшінші группа болып атырған өзгерістердің халықаралық әхмийетине тоқтап өтуі тийіс.

Дискуссия соңында группа студентлерине кишигирим анкетаны толтырыу тапсырылады. Берілген жууаплар тийкарында жуумақ исленеди, алып барылатуғын бүгинги күн илажларын реализациялау резерви анықланады.

Дискуссия үшін берілген сорау: «Жәмийетлик сана индивидуал санадан тысқарыда (помимо) өмир сүрмейди. Бирақта жәмийетлик сананы жеке адамлардң санасының әпиуайы суммасы ретинде алып қарауға болмайды». Берілген пикирди сиз қалай түсинесиз?

Төмендеги берілген қубылыстардың қайсылары жәмийетлик болмысқа, ал қайсылары жәмийетлик санаға тийісли?

Сиясат. Географиялық орталық. Экономикалық қатнасықлар. Ширкеу. Мәмлекет. Искусство. Мәденият. Миллий қатнасықлар. Мораль. Илим.

Сессия аралық курслық жұмыстарының темалары:

1. Жәмийеттеги матриаллық хәм идеаллық мәселеси
2. Өндирис жәмийет структурасының тийкары сыпатында
3. Адам хәзирги заман өндирисиниң субъекти сыпатында
4. Жәмийеттиң социаллық болмысының системалылығы (системность)
5. Социаллық стратификацияның философиялық проблемалары
6. Этникалық хәм демографиялық структуралар социаллық өмирдеги биологиялылықтың сәулеси сыпатында
7. Адамның социаллық идентификациясында жеке таңлаудың ролиниң күшейу мәселеси
8. Сиясий философия, политология, басқару теориясы: сиясат хәм басқару проблемаларына олардың қатнасының өзгешеликleri
9. Сиясий онтология: сиясий болмыстың хәм сиясий сананың мазмуны, структурасы хәм формалары
10. Жәмийеттиң рухый өмириниң тийкарғы мазмуны хәм өзгешеликleri
11. Жәмийетлик сана хәм оның структурасы
12. Жәмийетлик психология, массалық сана хәм идеология түсиникleri хәм олардың өз-ара байланыс мәселеси
13. Жәмийетлик сана формалары, олардың өз-ара қатнасы хәм тарийхый динамикасы проблемасы
14. Адам хәм рухыйлық
15. Тарийхый процесстиң формациялық парадигмасы
16. Жәмийетти изертлеудиң цивилизациялық усылы хәм оның өзгешеликleri
17. Эволюция хәм революция тарийхый процесстиң формалары сыпатында
18. Тарийхый процесстеги прогресс хәм регресс, олардың диалектикасы
19. Арал кризиси хәм оның ақыбетleri
20. Ноосфера түсиниги хәм оның тийкарғы мазмуны
21. Илимий-техникалық прогресстиң рауажланыуындағы жаратыушы хәм бузуушы тенденциялар
22. Хәзирги заман глобаллық проблемалары хәм оларды классификациялау негизleri

СЛАЙДЛАР

СИСТЕМА ТҮСИНИГИ

- **Система** – фундаментал түсиник

- Хәр бири өз алдына ўазыйпаларды орынлаўшы, жалғыз мақсетке бағдарланған, өз-ара байланысқан, басқарылыўшы элементлердиң белгили структураға ийе болған жыйнағына система деп айтылады.

Системаның белгилери

- **Пүтинлик (интегративлик)**

- бул белги системаның өзине тийисли болып, оның белгили бөлеги яки элементин өз алдына алып қарағанда көринбеўи мүмкин. Пүтинлик системаға жалғыз организм сыпатында қарағанда көзге тасланады.

Байланыслылық

- -системаның элементлери хәм оның белгилери арасында әхмийетли хәм күшли байланыстың барлығы. Бул байланыс система хәм оның сыртқы орталығы арасындағы байланыстан күшлирек болады.

Мақсетлилик

- система умтылып атырған мақсет хәм төменги мақсетлердиң барлығы.

Шөлкемлескенлик

- -система элементлери хаотиклик жайласпаған болып, олар белгили дүзилме тийкарында шөлкемлескен болады (иерархиялық, тармақлы х.б.)

Нәтийжелилик

- -система жемисли болса, ол турақлы болады.

Ишки басқарыўшылық

- -системаны иштен басқарыў имканиятының барлығы.

Системаны шөлкемлестириўшилер:

- кириў ағымы
- Процесс
- Шеклеўлер
- Шығыў ағымы
- Шығыў ағымының сапасын баҳалаў
- Кери байланыс

Системалық анализ не менен шуғылланады?

- Системалық анализ пәнлерара тәлим хәм изертелў тараўы болып, ол үйрениў объектине тийисли хәм система түрине ийе болған проблеманы анықлаў, объектлерди жалғыз система көринисинде сүўретлеў менен проблемаға системалы шешим излеў, системаны моделлестириў, альтернативлик шешимлерди усыныс етиў хәм оптимал шешимди таңлаў менен шуғылланады.

Системалық анализге тийисли айрым түсиниклер:

- Системалық анализдің үйрениуі объекти – ол сондай объект, бөлек объектлер жыйнағы, яки кириуі хэм шығыуі ағымына ийе болған процесс, оны қурамалы система сыпатында көз алдымызға келтириуі мүмкин хэм оның реал қалаты күтилген дәрежеде емес.
- Системалық проблема – ол хэзирги қалат пенен күтилип атырған қалат нэтийжелери ортасындағы парық болып есапланады.
- Системалық шешим – ол ис-илажлар жыйнағы болып, ол системалы проблеманы жоқ қылыуға хызмет қылады.
- Системаның пайдаланыушылары – бул система тэрепинен талаптарды хэм қалэулерди қанаатландыратуғын шахслар хэм субъектлер (пуқаралар, юридик шахслар, жэмийет х.б.) болып саналады.
- Системаның ислеу шығарыушылары – бул системаны дэреткен шахслар хэм субъектлер болып саналады.
- Системаның модели – математикалық хэмде система мақсетлерине ерисиу дәрежесин анықлаушы логикалық қурылмалар формасында болған хэм системалық анализдің үйрениуі объектинин эпиуайыластырылған тэриздеги көриниси болып саналады.

Қара қуты модели

- системаны сүүретлеудин ең эпиуайы хэм абстракт дәрежеси – қара қуты модели.
- Бул жағдайда бөлип алынған система орталық пенен кириуі хэм шығыулар жыйнағы менен байланысының барлығы жорылады. Модельдин шығыулары
- система искерлиги нэтийжелерин, кириулер болса резервлер хэм шеклениулерди сүүретлейди. Усы барыста системаның ишки мазмуны хақкында биз хеш нэрсени билмеймиз хэм билиуди қалемеймиз деп шамалау сүриледи. Модель бундай жағдайда оның еки эҳмийетли қэсийетин: пүтинлиги хэм орталықтан бөлек екенлигин сәулелендиреди.

Системалық анализдин тийқарғы моделлери хэм усыллары

- Модель түсиниги
  - Қара қуты моделлери
    - Моделлер классификациясы
  - Системалық анализ принциплери
    - Системалық анализ усыллары
- Декомпозиция (бөлеклерге ажыратыу)
  - Анализ
    - Синтез улыумаластырыу

ГЛОССАРИЙ

Система (гр. пүтин, бириктирiу) – өз-ара тәсир етиуши элементлердиң комплекси (Л.Берталанфи).

Элемент деп системаның қаралып атырылған аспектінде буннан былай бөлекленбейтуғын компонентине айтамыз.

Структура – элементлер арасындағы турақлы қатнасықлар хәм байланыслардың жыйнағы. Ол объекттиң пүтинлигин хәм өзине теңлигин тәмийинлейтуғын оның турақлы байланысларының жыйнағы, яғный хәр қыйлы сыртқы хәм ишки өзгерислер жағдайында тийкарғы қәсийетлерди сақлауы.

Системаның модели – математикалық хәмде система мақсетлерине ерисиу дәрежесин анықлаушы логикалық қурылмалар формасында болған хәм системалық анализдиң үйрениу объектиниң әпиуайыластырылған тәриздеги көриниси болып саналады.

Системалы ойлау (системаға бағдарланған) – бул сондай метод (принцип) болып, оның жәрдемінде мақсетли түрде улыуа хәм ең улыуа кубылыс хәм ўақыялардың себеп-нәтийже қатнасықларын хәм нызамларын анықлау мүмкин. Көпшилик жағдайда бул метод системаларды сыпатлау методологиясы деп аталады. **Системалық анализ усыллары** – декомпозиция, анализ, синтез.

Модель – бул прототип – түп нуска менен уқаслыққа ийе болған хәм түп-нусканың қатты хәрекетин сүүретлеу хәм түсиндириу хәм болжау усылы болып хызмет қылатуғын объект.

Меризм – бөлектиң ролин улығлайтуғын философиялық концепция.

Холизм – пүтинниң ролин улығлайтуғын философиялық концепция.

Декомпозиция - бөлеклерге ажыратыу.

Пүтин материаллық системалардың типлери:

- **Пүтин хәм бөлектиң байланыс характерине қарай** – негизги (тийкарғы), негизги емес (неорганичные).
- **хәрекет етиуши материяның формаларына қарай** – механикалық, физикалық, химиялық, биологиялық, социаллық.
- **хәрекетке қатнасы бойынша** – статиклик, динамиклик.
- **өзгерис түрлерине қарай** – функционаллық емес, функционаллық, раўажланыушы.
- **Орталық пенен алмасыу характерине қарай** – ашық, жабық, изоляцияланған (изолрированные).
- **Раўажланыу дәрежесине қарай** – төмен, жоқары.
- **Шөлкемлесиу дәрежесине қарай** – әпиуайы, қурамалы.

- **Энтропиялық процеске қатнасы бойынша** – энтропиялық хәм антиэнтропиялық.
- **Ишки детерминациясының характери бойынша** – бир мәнили-детерминацияланған хәм итималлылықлы.
- **Келип шығыу характерине қарай** – тәбийий, жасалма, аралас (адам-машина, бақлаушы-эсбап –объект х.б.).
- **Раўажланыу бағдарына қарай** – прогрессив хәм регрессив

Системлық анализ бойынша тестлер

1. Система дегенимиз не?
  - А. қәлеген тәбиятқа ийе болған предметлердиң бир тәртипли жайласыуы
  - Б. бир типтеги предметлердин жайласыуындағы тәртип
  - С. Элементлердиң қәлеген жыйнағы
  - Д. өз-ара тәсир етиуши элементлердиң комплекси =
2. Системалық көз қарастан цивилизация дегенимиз не?
  - А. Материаллық мәденияттың предметлериниң жыйнағы
  - Б. Раўажланыу техника менен анықланатуғын жәмийет
  - С. Озиниң өзгеше мәдениятына ийе болған жәмийет
  - Д. Әмирди қурыудың бирдей принциптери менен байланысқан мәденияттан үстин болған дүзилис=
3. Төмендеги берилген анықламалардың қайсысы «Жәмийет процесс сыпатында» деген теманың мазмунына тийисли:
  - А. Жәмийет - адамлардың биргелкили искерлиги нәтийжесинде қалиплескен адамлар арасындағы өз-ара қатнасықлардың системасы=
  - Б. Жәмийет – адамлардың искерлиги процессинде белгили қатнасықлар менен байланысқан адамлардың жыйнағы
  - С. Жәмийет – адамзаттың тарийхый раўажланыуындағы белгили басқыш
  - Д. Жәмийет – улыума ис пенен бириккен адамлардың шөлкеми (мысалы ушын, философиялық яки спортлық)
4. Элемент дегенимиз не?
  - А. системаның буннан былай бөлекленбейтуғын компоненти==
  - Б. идеялар жыйнағы
  - С. Бөлеклердиң қәлеген жыйнағы
  - Д. пүтинниң формасы
5. Системаны түсиниуде қайсы сөздиң мәниси шешиуши рольге ийе?
  - А. элемент=
  - Б. материя
  - С. Болмыс
  - Д. бөлек
6. Структура дегенимиз не?
  - А. Системаның инвариантлы, өзгермейтуғын халаты=
  - Б. Элементлердиң қәлеген жыйнағы
  - С. Хәрекет етиуши материяның формасы
  - Д. система менен барабар түсиник
7. Структура ең алды менен қандай байланысларды береді?
  - А. элементлердиң нызамлы байланыслары==
  - Б. бөлеклердиң қәлеген байланысын
  - С. Субъектив байланысларды
  - Д. Турақсыз байланысларды
8. Системаның жетекши тийкарын қандай структура қурайды?
  - А. интегралластырыушы структура=

- Б. элементлердің структурасы
С. Бөліуші структура
Д. системаның жетекші тийкары жоқ
9. Системаның сапасы не менен анықланады (илимий-философиялық усылда)
А. элемент хәм структура менен=
Б. тек ғана элемент пенен
С. Тек ғана структура менен
Д. бөлеклер менен
10. Материаллық системалар нениң бирлигин береді:
А элементлер хәм структуралардың бирлигин=
Б. тек элементлердің бирлигин
С. Тек структуралардың бирлигин
Д. бөлеклердің бирлигин
11. Улыўма қатнаста материаллық системалар қандай еки классқа бөлинеді?
А. суммативлик хәм пүтин=
Б. функционаллық хәм статикалық
С. Шөлкемлесиўши хәм экономикалық
Д. техникалық хәм технологиялық
12. Үйренилип атырылған системаның пүтинлиги хаққында көз қарастың негизги бөлегин қандай усыл қурайды?
А. шөлкемлестириўши усыл
Б. берилгенлерди қайта ислеў усылы
С. Эмпирикалық усыл
Д. системалық анализ усылы=
13. Пүтин материаллық системаларды пүтин хәм бөлеклердің арасындағы байланыс характерине қарай қандай түрлерге бөлеміз?
А. негизги хәм негизги емес=
Б. жанлы тәбияттағы хәм жансыз тәбияттағы
С. Ашық хәм жабық
Д. әпиўайы хәм қурамалы
14. Пүтин материаллық системаларды хәрекет етиўши материяның формаларына қарай қандай түрлерге бөлеміз?
А. механикалық, физикалық, химиялық, биологиялық, социаллық=
Б. негизги хәм негизги емес
С. анықлыққа ийе хәм итималлылыққа ийе
Д. төменги хәм жоқарғы
15. Хәрекетке қатнасы бойынша пүтин материаллық системалар қандай түрлерге бөлинеді?
А. статиклик хәм динамикалық
Б. функционаллық хәм функционаллық емес
С. әпиўайы хәм қурамалы
Д. ашық хәм жабық
16. Пүтин материаллық системаларды өзгерислер түрине қарай қандай түрлерге бөлеміз?
А. функционаллық емес, функционаллық, раўажланыўшы=
Б. ашық хәм жабық
С. Тәбийий хәм жасалма
Д. тәбийий, жасалма хәм аралас
17. Орталық пенен алмасыў характерине қарай пүтин материаллық системалар қандай түрлерге бөлинеді?
А. ашық, жабық, бөлекленген =
Б. тәбийий, жасалма
С. Негизги хәм негизги емес
Д. әпиўайы, қурамалы

18. Пүтин материаллық системалардың шөлкемлесиў дәрежесине қарай түрлерин көрсетиң.
- А. Эпиўайы хәм қурамалы=
  - Б. ашық, жабық
  - С. Тәбийий. Жасалма, аралас
  - Д. прогрессив хәм регрессив
19. Система хәм пүтин түсиниклериниң ара қатнасы қандай?
- А. пүтин көлеми бойынша система түсинигине салыстырғанда тар мәниске ийе=
  - Б. пүтин көлеми бойынша система түсинигине салыстырғанда кең мәниске ийе
  - С. Пүтин хәм система барабар түсиниклер
  - Д. Пүтин хәм система бири биринен бийғәрез.
20. Пүтин түсинигинде дыққат неге аўдарылады?
- А. системлық дүзилестиң бирлигине, өзгешелигине=
  - Б. көп түрлиликтеги бирликке
  - С. Элементке
  - Д. бөлекке
21. Система түсинигинде дыққат неге қаратылады?
- А. көптүрлиликтеги бирликке
  - Б. системлық дүзилестиң бирлигине, өзгешелигине
  - С. Элементке
  - Д. бөлекке
22. Пүтин қандай түсиник пенен қатнаста алып қаралады?
- А. бөлек=
  - Б. система
  - С. Элемент
  - Д. структура
23. Бөлек хәм элемент түсиниклериниң ара қатнасы қандай?
- А. Бөлек түсиниги көлеми бойынша элемент түсинигине салыстырғанда тар түсиник=
  - Б. Бөлек түсиниги көлеми бойынша элемент түсинигине салыстырғанда кең түсиник
  - С. Олар барабар түсиниклер
  - Д. Олар бир биринен бийғәрез түсиниклер
24. Системаның дүзилис хәм анализ мақсети менен анықланатуғын оның эпиўайы хәм бөлинбейтуғын бөлеги
- А. компонент
  - Б. бақлаўшы
  - С. Элемент=
  - Д. атом
25. Системаның компоненти – бул:
- А. системаның қәсийетлерине ийе болған хәм өзиниң мақсетин белгилейтуғын системаның бөлеги
  - Б. қаралыў аспекти көз қарасынан системаны бөлиўдин шеги
  - С. Мақсетке ерисиў усылы
  - Д. системаның бир теклес элементлериниң жыйнағы=
26. Системалардың структурасының қандай түри улыўма жоқ
- А. Еркин байланыслы
  - Б. горизонтал=
  - С. Аралас
  - Д. матрицалық
27. Системлық анализди ислеп шығыўда шешилетуғын сораўларға төмендегилердин қайсысы кирмейди
- А. проблеманы анықлаў
  - Б. бөлип көрсетилген проблеманың барлық тараўларын қарап шығыў
  - С. Шешийў этапларын бөлип көрсетиў

- Д. вариантларды анализлеу=
28. Системлық анализ методикасы қандай жағдайларда ислеп шығылады хәм қолланылады
- А. проблемалық жағдай бойынша барлық берилгенлер белгили болса
  - Б. берилгенлердің айрымлары (бирең-сараңы) белгили болса, бирақ олар зэрүрли минимумды қураса
  - С. Жеткиликли мағлыұматлар жоқ болса=
  - Д. барлық ўақытта
29. Материяның кеңислик хәм ўақытта өмир сүриў формасы
- А. хабар кеңислиги
  - Б. хабар ағысы
  - С. Хабар майданы=
  - Д. хабар тосығы
30. Қурамалы система – бул
- А. хәр қыйлы типтеги элементлерден туратуғын хәм олардың арасындағы хәр қыйлы байланысларға ийе болған система=
  - Б. көп сандағы элементлерден хәм олардың арасындағы байланыслардан туратуғын система
  - С. Тек ғана элементлер арасындағы байланыстан ибарат болған система
  - Д. Берилген үш жуўапта дурыс
31. Қурамалы система қандай параметрлерге ийе емес
- А. дәреже хәм қурамға
  - Б. функцияларға
  - С. өмир жолына
  - Д. әпиўайы элементлердің аз санына=
32. Сыртқы тәсирлер болмаған жағдайда қәлегенинше узақ ўақыт өзиниң халатын сақлаўға болған системаның уқыплылығы қандай түсиник пенен анықланады
- А. турақлылық
  - Б. раўажланыў
  - С. Тең салмақлық=
  - Д. минез-қулық
33. Шешимди қабыл етиў процесси неге байланыслы подпроцесслерге бөлинеди:
- А. подэтаптарды бир методикаға бириктириў әмелий қолланыўға жарамлы болмаса
  - Б. барлық мүмкин болған процесслер ушын өз алдына методикаларды ислеп шығыў
  - С. Еки жуўап та дурыс=
  - Д. еки жуўапта қәте
34. Статикалық системада:
- А. өзгермейтуғын (турақлы) структура
  - Б. сыпатламалары өзгермейди (турақлы)
  - С. Көрсеткишлери өзгермейди (турақлы)
  - Д. халаты өзгермейди (турақлы) =
35. Динамикалық система – бул:
- А. Ыақытта өзгерип отыратуғын халатқа ийе система=
  - Б. Ыақытта өзгерип отыратуғын структураға ийе система
  - С. Ыақытта өзгерип отыратуғын көрсеткишлерге ийе система
  - Д. Ыақытта өзгерип отыратуғын сыпатламаларға ийе болған система
36. Системалардың өмир сүриў нызамлықлары:
- А. Қәлеген система ушын хәм барлық ўақытта әдилликке ийе болады=
  - Б. Тек ғана биологиялық системалар ушын әдил
  - С. «Айрым» ўақытлары әдил
  - Д. «Қағыйда сыпатында» әдил
37. Ыақытта раўажланыў нызамлығы – тарийхыйлық:
- А. тек ғана техникалық системалар ушын әдилликке ийе

- Б. тек ғана биологиялық системалар үшін әдиллікке ийе
 С. Тек ғана экономикалық системалар үшін әдиллікке ийе
 Д. барлық системалар үшін әдиллікке ийе=
38. Ашық система – бул система:
 А. қоршаған орталық пенен хабар алмасыўға уқыплы=
 Б. энтропияның пәсейиўи мүмкин болған система
 С. Энтропияның күшейиўи мүмкин болған система
 Д. қоршаған орталық пенен энергия алмасыўға уқыплы
39. Системалық усылдың баслы өзгешеликтери:
 А. қәлеген проблемаға система сыпатында қатнас, ойдың системадан элементтерге қарай хәрекеті=
 Б. ой элементтерден системаға қарай хәрекет етеди
 С. Үйрениўдің орайына элемент хам оның қәсиейттери қойылады
 Д. тек пүтинликтиң үйренилиўи
40. Системаның структурасы дегенимизде нени түсинемиз?
 А. системаның байланысларының жыйнағы
 Б. системаның элементтериниң жыйнағы
 С. Байланыслар менен бириккен системаның функционаллық элементтериниң жыйнағы=
 Д. шығыў параметрлериниң жыйнағы
41. Техникалық система – бул:
 А. техникалық шешимлердиң жыйнағы
 Б. өз-ара байланысқан техникалық элементтердиң жыйнағы=
 С. тәбийий система
 Д. хәрекет етиўши система
42. Технологиялық система – бул:
 А. өз-ара байланысқан техникалық элементтердиң жыйнағы
 Б. жасалма система
 С. абстрактлик система
 Д. операциялардың (хәрекеттердиң) системасы=
43. Экономикалық система – бул:
 А. ис-илажлардың жыйнағы
 Б. экономикалық қатнасықлардың жыйнағы=
 С. Дөрелетуғын система
 Д. материаллық система
44. Системадағы әмерджентлилик неде көринеде:
 А. системаның қасийеттериниң системаны кураўшы элементтериниң қасийеттериниң суммасына тең емеслигинде
 Б. системаның қәлеген элементине тәсир еткенде системаның барлық элементтериниң өзгерийинде
 С. Системаның элементтерине тийисли болмаған системада жаңа интегративлик сапалардың пайда болыўында=
 Д. системаның элементтериниң қасийеттериниң суммасына системаның қасийеттериниң теңлигинде
45. Системаның белгили халатқа ерисиў уқыплылығы неден ғәрезли:
 А. ўақыт хәм системаның параметрлеринен=
 Б. басланғыш жағдайлардан
 С. қозғалыслардан
 Д. хәш нәрседен
46. Байланыс:
 А. элементтер хәм қасийеттерди пүтинге бириктиреді=
 Б. элементтердиң кириў хәм шығыўларының өз-ара тәсир етисиў усылы
 С. Онысыз система болмайды
 Д. элементтердиң еркинлигин шеклейди

47. Қасиет:

- А. объекттиң басқа объектлерден паркын көрсетиўши тәрепи=
- Б. тек системаларға тән
- С. Объекттиң турақлы сыпатламасы
- Д. объекттиң басқа объектлер менен уқсаслығын көрсетиўши тәрепи

48. Мақсет дегенимиз бул:

- А. тилекти қанаатландыратуғын вариант
- Б. шешимди қабыл етиўдеги қәлеген вариант
- С. Проблеманы алып таслаўға мүмкиншилик бериўши тийкар
- Д. келешектеги нәтийжениң модели=

49. Системалық усылдың мәниси неде:

- А. объектлерди системалар сыпатында қараў=
- Б. подсистемаларды бир системаға бириктириў
- С. Системаларды объектлер түринде қараў
- Д. системалар арасындағы байланысларды анықлаў

50. Басқаруы ушын қандай ресурслардан пайдаланамыз:

- А. адамлық, хабарлық=
- Б. финансылық, базар
- С. Энергетикалық, тәбийий
- Д. қәлеген

51. Жәмийеттиң подсистемалары:

- А. пуқаралар
- Б. социаллық институтлар, социаллық класслар, қатламлар=
- С. Минерал ресурслар, кәрханалар
- Д. территория, пуқаралар

52. Жәмийеттиң элементлери:

- А. сиясий партиялар
- Б. мәмлекетлик институтлар
- С. Пуқаралар=
- Д. кәрханалар

53. Төменде берилген структуралық дөрөйлердиң қайсысы реал системалар:

- А. Миллий тикланиш партиясы, Нептун планетасы, этнос, кассаға очередь=
- Б. айдаўшысы жоқ автомобиль, останковдағы аламан (толпа)
- С. Жумыссызлық
- Д. кемениң артқы жағы

54. Подсистема дегенимиз – бул:

- А. системаның басқа барлық бөлегине қатнаста пүтин структуралық дөрелиў сыпатында алып қаралатуғын, системаның белгилерине ийе системаның бөлеги=
- Б. қандай да бир реал системаның дара образы.
- С. Структуралар арасында өмир сүриўши актив қатнас
- Д. системаның ең кишигирим бөлеги болып, оның ишки структурасы берилген ўақыт аралығында бақлаўшы-система менен өз-ара тәсир етискенде көринбейди

55. Реал системаның интегративлиги – бул:

- А. системаның элементлериниң функционаллық қасийети
- Б. система хәм оның қоршаўының пүтинлиги
- С. Системаның дара элементлерине тийисли болмаған, ал оның пүтинлигине тийисли болған реал системаның улыўма қасийети=
- Д. системаның подсистемаларының функционаллық қасийети

56. Реал системаның атрибутивлик анықламасының белгилери:

- А. мақсетке муўапықлылық, ашықлық, пүтинлик=
- Б. мақсетке муўапықлылық, қәдриятлық, пүтинлик
- С. көпаспектлилик, интегралылық, сапалық
- Д. тарийхыйлық, ирархиялық, интегративлик

57. Синергетика – бұл:

- А. энергияның қозғалысы хаққында илим
- Б. хаостан тәртиплескен структураның пайда болыуы хаққында илим=
- С. системалардың раўажланыуындағы кризис хаққында илим
- Д. финанслық ағыслардың хәрекеті хаққында илим

58. Системаның халатының диаграммасы:

- А. системаның байланысларының сызылмасы
- Б. системаның халатының графиклик сәўлелениуі=
- С. Системаның структурасы
- Д. системаның функцияларының диаграммасы

59. Системаны моделлестириу дегенимиз не?

- А. системаның жумысын сүүретлеу
- Б. системаның структурасын хәм процесслерин басқа орталықта сәўлелендириу=
- С. Системаның элементине сыпатлама беріу
- Д. системаның жумысын программаластырыу

60. Системаның реляцион структурасы:

- А. Терек түриндеги структура
- Б. элементлер арасындағы қатнас түриндеги структура=
- С. Тармақ түриндеги структура
- Д. тармақтың курамы түриндеги структура

61. Элементлер арасындағы турақлы қатнасық хәм байланыслардың жыйнағы не деп аталады

- А. структура=
- Б. элемент
- С. Система
- Д. форма

62. Путин хәм бөлектиң ара қатнасын түсиндиргенде бөлектиң ролин абсолютлестириуши көз қарас

- А. холизм
- Б. меризм=
- С. Эмпиризм
- Д. диалектикалық концепция

63. Путин хәм бөлектиң ара қатнасын түсиндиргенде пүтинниң ролин абсолютлестириуши көз қарас

- А. холизм=
- Б. меризм
- С. Эмпиризм
- Д. диалектикалық концепция

64. Диалектикалық философия санлы аспектте пүтин менен бөлектиң ара қатнасын қалай түсиндиреди

- А. пүтин бөлеклердиң суммасынан үлкен
- Б. пүтин бөлеклердиң суммасына тең=
- С. Пүтин бөлеклердиң суммасынан киши
- Д. Олар бир биринен бийғарез

65. Бөлек пүтиннен алдын келеди деген - пикир қайсы концепцияға тийисли:

- А. холизм
- Б. диалектикалық концепция
- С. Меризм=
- Д. олардың хеш қайсысына да тийисли емес

66. Пүтин бөлеклерден алдын келеди- деген пикир қайсы концепцияға тийисли:

- А. холизм=
- Б. диалектикалық концепция

С. Меризм

Д. олардың хеш қайсысына да тийисли емес

67. Пүтин бөлеклердің жәрдемінде пүтинлик тәрәпинен дөреледи- деген пикир қайсы концепцияға тийисли:

А. холизм

Б. диалектикалық концепция=

С. Меризм

Д. олардың хеш қайсысына да тийисли емес

68..Тоталитарлық сийсий концепциялар пүтин хам бөлектиң арасындағы қандай байланыс тийкарында қәлиплескен:

А. «пүтин – хәмме нәрсе, бөлек – хеш нәрсе емес»=

Б. пүтин хәм бөлек бирдей әхмийетке ийе.

С. Пүтин хәм бөлекти бир бирине қарсы қойыўға болмайды

Д.пүтин хәм бөлек бир ўақыттың өзінде бир бири ушын усыл хәм мақсет хызметин атқарады

69. Системлылық материяның атрибуты сыпатында нени аңлатады:

А. хаотиклик өзгерислерге салыстырғанда дүньяда шөлкемлескенликтің үстинликке ийе екенлигин көрсетеди=

Б. хаостың тәртипке салыстырғанда басымлылығын көрсетеди

С. Улыўма болатуғын өзгеристи аңлатады

Д. сәўлелениўди аңлатады.

70.Социаллық реаллық структуралық аспектте қандай дәрежелер менен бериледи:

А.социаллық топар, миллет, мәмлекет

Б. индивидлер, пуқаралар, этнослар

С. Индивидлер, семьялар, хәр қыйлы коллективлер, социаллық топарлар, класслар, миллетлер, мәмлекетлер хәм мәмлектлер системасы, бир пүтин жәмийет=

Д. мәмлекет, жәмийет, тәбият

71.Қурамалы техникалық, биологиялық хәм социаллық системаларды үйрениў, дөретиў хәм қолланыў методларының жыйнағы не деп аталады?

А. системалық методология +

Б. системалық хәрекет

С. Гносеология

Д. системалардың улыўма теориясы

72. Қурамалы системалардың изертлеў, жобаластырыў хәм иске асырыўдың улыўма методологиясы, яғный системалар теориясының методологиялық тийкары не деп аталады

А. системалар теориясы

Б.системалық усыл+

С. Системалардың улыўма теориясы

Д. системология

73.Қандай система сыртқы орталық пенен өз-ара тәсир етиспейди?

А. жабық система+

Б. подсистема

С. Субстрат

Д. ашық система

74.Системаларды изертлеўдің методологиялық принциплерин ислеп шығатуғын илимий дисциплина не деп аталады?

А. системалар теориясы

Б.системалардың улыўма теориясы+

С. Системалық усыл

Д. системалық анализ

75. Элементлердің материаллық «тәбиятының» түрін сыпатлау үшін қандай философиялық түсиник қолланылады? Ол барлық процесс хәм құбылыстардың материаллық тийкарын аңлатады.

А. субстрат+

Б. материя

С. Система

Д. подсистема

76. Таслардың үйиншигин сизлер не деп алып қараған болар едиңиз?

А. система

Б. тутас система

С. Шөлкемлеспеген жыйнақ яки конгломерат +

Д. системаның модели

77. Подсистема – бул ...

А. системаның қәлеген өз алдына алып қаралатуғын бөлеги +

Б. элемент

С. Системаның өлшеми

Д. шөлкемлеспеген жыйнақ

78. Элементлердің қәсийетлериниң жыйнағы көпшилиқ жағдайда оның «...» несин аңлатады? Қос тырнақтың ишине тийисли сөзди қойың.

А. «тәбиятын» +

Б. «материясын»

С. «өлшемин»

Д. «идеясын»

79. Системалар теориясы өзиниң басламасын қай жерде алады?

А. философияда, диалектикада +

Б. жойбарлық искерликтiң системалық анализинде

С. Техникада

Д. тил билиминде

80. Қәлеген тәбиятқа ийе системаларға тән болған нызамлықларды үйренетуғын, 1950-жыллары биолог Л. фон Берталанфи тәрәпинен алға сүрилген теория не деп аталады?

А. тектология

Б. диалектика

С. Системалардың улыўма теориясы +

Д. курамалы техникалық системалардың теориясы

81. Курамалы системаларға қатнаста дәлилленген шешимлерди қабыл етиў проблемаларын үйренетуғын илимий пән не деп аталады?

А. системалық анализ +

Б. системотехника

С. Системалар теориясы

Д. системалардың улыўма теориясы

82. Қәсийет:

А. тек системаларға тән

Б. барлық объектлерге тән +

С. Объекттиң тәрәпи

Д. объекттиң өлшеми

83. Философиялық категорияға тийисли болған түсиникти көрсетиң

А. элементар бөлекше

Б. хабар

С. Система +

Д. сөз

84. Физикалық вакуум, элементар бөлекшелер, майдан, атомлар, молекулалар, планеталар, жулдызлар, Алем қандай системалар?

А. жансыз тәбиат системалары +

Б. жанлы тәбиат системалары

С. Социаллық системалар

Д. Системалар емес

85. Белоклар, клеткалар, көп клеткалы организмдер, популяциялар қандай системаларға киреди?

А. биосистемаларға +

Б. социаллық системаларға

С. Жансыз тәбиат системаларына

Д. оларды системалар деп алып қарауға болмайды

86. Материаллық өндирис, руқый өндирис, сиясат, хуқық, мораль қандай системалар?

А. биосистемаларға

Б. социаллық системаларға +

С. Жансыз тәбиат системаларына

Д. оларды системалар деп алып қарауға болмайды

87. Метод дегенимиз не?

А. Өз ишине изертлеудің хәр қыйлы жолларын қамтыйтуғын, предмет хәққиндағы билимлер системасын қурыудың хәм дәлиллеудің изертлеу жолы хәм конкрет усылы +

Б. практикалық қолланыу бойынша усыныслар

С. Илимий изертлеудің шөлкемлестириуши принциплериниң, усылларының хәм жолларының системасы.

Д. улыуға тийкарға ийе болған методлар топары

88. Методология дегенимиз не?

А. Өз ишине изертлеудің хәр қыйлы жолларын қамтыйтуғын, предмет хәққиндағы билимлер системасын қурыудың хәм дәлиллеудің изертлеу жолы хәм конкрет усылы

Б. практикалық қолланыу бойынша усыныслар

С. Илимий изертлеудің шөлкемлестириуши принциплериниң, усылларының хәм жолларының системасы.+

Д. улыуға тийкарға ийе болған методлар топары

89. Методика дегенимиз не?

А. Оз ишине изертлеудің хәр қыйлы жолларын қамтыйтуғын, предмет хәққиндағы билимлер системасын қурыудың хәм дәлиллеудің изертлеу жолы хәм конкрет усылы

Б. практикалық қолланыу бойынша усыныслар (хәрекеттеги методология) +

С. Илимий изертлеудің шөлкемлестириуши принциплериниң, усылларының хәм жолларының системасы.

Д. улыуға тийкарға ийе болған методлар топары

90. Методологиялық усыл дегенимиз не?

А. Оз ишине изертлеудің хәр қыйлы жолларын қамтыйтуғын, предмет хәққиндағы билимлер системасын қурыудың хәм дәлиллеудің изертлеу жолы хәм конкрет усылы

Б. практикалық қолланыу бойынша усыныслар

С. Илимий изертлеудің шөлкемлестириуши принциплериниң, усылларының хәм жолларының системасы.

Д. улыуға тийкарға ийе болған методлар топары+

91. Методологиялық принцип дегенимиз не?

А. Оз ишине изертлеудің хәр қыйлы жолларын қамтыйтуғын, предмет хәққиндағы билимлер системасын қурыудың хәм дәлиллеудің изертлеу жолы хәм конкрет усылы

Б. Методологиялық парадигманың нормативлик координатасы, яки стратегиялық мақсетлерди көриу мүкиншилигин беретугын бахалық бағдар+

С. Илимий изертлеудің шөлкемлестириуши принциплериниң, усылларының хәм жолларының системасы.

Д. улыуға тийкарға ийе болған методлар топары

92. Система түсиниги қайсы тилден алынған хәм сөзбе-сөз аудармасы нени аңлатады?

А. грек тилинен алынған, пүтин, бириктириу +

- Б. латын тилинен алынған, бирлик
  - С. Англичан тилинен алынған, байланыс
  - Д. араб тилинен алынған, дүзилис
93. Структура термини қайсы тилден алынған, оның сөзбе-сөз мәніси
- А. грек тилинен алынған, байланыс, тәртип
  - Б. латын тилинен алынған, дүзилис, тәртип +
  - С. Англичан тилинен алынған, жайласыў
  - Д. араб тилинен алынған, дүзилис
94. Методологиялық парадигма дегенимиз не?
- А. Оз ишине изертлеўдиң ҳәр қыйлы жолларын қамтыйтуғын, предмет ҳаққындағы билимлер системасын қурыўдың ҳәм дәлиллеўдиң изертлеў жолы ҳәм конкрет усылы
  - Б. Методологиялық парадигманың нормативлик координатасы, яки стратегиялық мақсетлерди көри мүмкиншилигин беретугын баҳалық бағдар
  - С. Илимий изертлеўдиң шөлкемлестириўши принциплериниң, усылларының ҳәм жолларының системасы.
  - Д. берилген рамкада қәлиплескен бир пүтин теория тийкарында мәденияттың кубылысларын қарсылықсыз сүўретлеў мүмкиншилигин беретугын тийкары методологиялық усыллардың ҳәм принциплердиң жыйнағы+
95. Илимнің баслы мақсети неде?
- А. реаллық ҳаққында билимге ийе болыў+
  - Б. Техниканы раўажландырыў
  - С. Адеп-иқрамлылықты жетилистириў
  - Д. Инсанның статусын көтериў
96. Бөлеклердиң яки бир пүтин элементлердиң жоқарыдан төменге қарай жайласыўы
- А. иерархия+
  - Б. классификация
  - С. Конструкция
  - Д. Граф
97. Дүньяның синергетикалық картинасының тийкарын салыўшылардың бири
- А. Р. Декарт
  - Б. Г. Хакен+
  - С. Ньютон
  - Д. Эйнштейн
98. Мәлим бир пүтинлик, система, қурамалықты оның апиўайы бөлеклери арқалы билиўдиң методологиялық принципи
- А, верификация принципи
  - Б. редукция принципи+
  - С. Толықтырыўшылық принципи
  - Д. фальсификация принципи
99. Илимий билиўде қайсы метод ең улыўма метод сыпатында алып қаралады?
- А. диалектикалық метод+
  - Б. Математикалық метод
  - С. Синергетикалық метод
  - Д. Герменевтика методы
100. Билиўдиң илимий усылы ҳаққындағы тәлимат –
- А. герменевтика
  - Б. Праксиология
  - С. Методология+
  - Д. Гносеология